

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Haziran / June 2023) Sayı 6 | e-ISSN: 2980-2407

Şi'a Tefsir Geleneğinin 'Ulûmü'l-Kur'ân'a Bakışı: Tabâtabâî Örneği

The Perspective of the Shi'a Tafsir Tradition on the 'Ulûm al-Qur'ân: The Case of Tabâtabâ'î

ENVER TÜRKMEN

orcid.org/0000-0003-2220-2749

eturkmen65@hotmail.com

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı | <https://ror.org/007x4cq57>

Burdur İl Müftülüğü, Burdur, Türkiye

Dr., Directorate of Religious Affairs, Burdur, Türkiye

Atıf | Cites As

Türkmen, Enver. "Şi'a Tefsir Geleneğinin 'Ulûmü'l-Kur'ân'a Bakışı: Tabâtabâî Örneği". *Burdur İlahiyat Dergisi* 6 (Haziran 2023), 128-149.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 02 Mart/March 2023
Kabul Tarihi/Accepted	: 07 Mayıs/May 2023
Yayın Tarihi/Published	: 10 Haziran/June 2023

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
Yayıncı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Published by: Burdur Mehmet Akif Ersoy University Theology Faculty.

Burdur, Türkiye.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Enver TÜRKMEN.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Perspective of the Shi'a Tafsir Tradition on the 'Ulüm al-Qur'ân: The Case of Tabâtabâ'î

Abstract

Since the birth of Islam up to the present, the exegetes have endeavored for a better understanding of the Qur'an. The reason for this endeavor is that the Qur'an is the primary source of Islam. One such activity is the discussion of the subjects of 'ulüm al-Qur'ân (Qur'anic Sciences). 'Ulüm al-Qur'ân is considered to be the fields of science within the framework of understanding the Qur'ân. Since it covers significant subjects in terms of content, it brings together major subjects in tafsir literature. Exegetes of various sects adopted the method of interpreting the 'ulüm al-Qur'ân' in line with their own beliefs, narrations, and ideas, and sought to conclude in this way. One of such exegetes was Muhammad Husayn Tabâtabâ'î, who holds a very prominent place in the Shi'a School. A member of the Shi'a/Imâmiyya sect, Tabâtabâ'î is a contemporary exegete. Growing up with the Iranian scientific and cultural background of the period, being recognized as a philosopher, and having unique approaches to the tafsir method makes him stand out. Therefore, it is of great importance to unearth how he approached the subjects of 'ulüm al-Qur'ân. The present article primarily aims to reveal how Tabâtabâ'î interpreted some of the identified 'ulüm al-Qur'ân subjects and to determine whether he reflected his sectarian or oppositional approach to the Qur'anic sciences.

Keywords: Tabâtabâ'î, 'Ulüm al-Qur'ân, Shi'a Tafsir, Imâmiyya School of Tafsir, Shi'a and 'Ulüm al-Qur'ân.

Şi'a Tefsir Geleneğinin 'Ulümü'l-Kur'ân'a Bakışı: Tabâtabâ'î Örneği*

Öz

İslâm'ın doğuşundan günümüze kadar müfessirler, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için çaba sarfetmişlerdir. Bu gayretin nedeni İslâm'ın temel kaynağının Kur'ân olmasıdır. Bu faaliyetlerden biri de 'ulümü'l-Kur'ân konularıdır. 'Ulümü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın anlaşılması çerçevesinde oluşan ilim dalları olarak kabul edilmektedir. Farklı fırkalara mensup olan her müfessir 'ulümü'l-Kur'ân'ı, kendi itikat, rivayet ve düşüncelerine göre yorumlama yöntemini benimsemiş ve bir sonuca varmaya çalışmıştır. Bu müfessirlerden biri de Şi'a ekolünde oldukça önemli bir payeye sahip olan Muhammed Hüseyin Tabâtabâ'î'dir. Şi'a/İmâmiyye koluna mensup olan Tabâtabâ'î, çağdaş müfessirlerdendir. Dönemin İran bilimsel ve kültürel birikimiyle yetişmesi, filozof olarak kabul edilmesi ve tefsir metodundaki farklı yaklaşımları, kendisini ön plana çıkarmaktadır. Bundan dolayı 'ulümü'l-Kur'ân konularına nasıl yaklaştığını gün yüzüne çıkarmak önem arz etmektedir. Makalenin temel amacı; Tabâtabâ'î'nin tespit edilen bazı 'ulümü'l-Kur'ân konularını nasıl değerlendirdiğini açığa çıkarmak, mensup olduğu mezheple mutabık veya muhalif yaklaşım tarzını Kur'ân ilimlerine yansıtıp yansıtmadığını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tabâtabâ'î, 'Ulümü'l-Kur'ân, Şi'a Tefsir, İmâmiyye Tefsir Ekolü, Şi'a ve 'Ulümü'l-Kur'ân

Summary

'Ulüm al-Qur'ân, one of the many attempts to understand the Qur'ân, is one of the most popular sciences in tafsir literature. It has been found that the Qur'anic sciences, which attracted significant attention in the Sunnî tafsir tradition, were limited to certain studies in the Shi'a school. Tabâtabâ'î, whose views we analyzed within the framework of 'ulüm al-Qur'ân, is a 20th-century exegete who attracted a considerable amount of attention in the Shi'a tradition and drew interest in the tafsir literature with his unique approaches to the interpretation of verses. The most distinguishing feature of this contemporary exegete is his use of the method of interpreting verse by verse. In explaining the subjects of 'ulüm al-Qur'ân, it was noted that he also used that method of interpreting verse by verse. He backed up and linked the topics with the narrations of Ahl al-Bayt. This coincides with the approach of the Shi'a/Imamiyya school of exegesis. Therefore, it can be argued that he was under the influence of this particular school. In examining the subjects of 'ulüm al-Qur'ân, it is also observed that he sometimes employed the narrations of the Sunni tradition, unlike the school to which he belonged, and adopted opposing approaches. He occasionally presents philosophical perspectives in his interpretation of the verses on the subject. Another characteristic of his is that he analyzed the verses related to the subjects of 'ulüm al-Qur'ân from a multidimensional perspective in the fields of Islamic jurisprudence, theology, history, social sciences, etc. The above facts indicate that al-Tabâtabâ'î approached the subjects of 'ulüm al-Qur'ân from the perspective of Islamic sciences and positive sciences. The fact that he benefited not only from the thoughts of the school he belonged to but also from the authors of various sects and thoughts related to the relevant issues, contributed to his examination of the issues on a broader scale and led to the emergence of unique approaches. The deep education he received and the scholarly activities that formed the center of his life are solid indicators of how much he valued knowledge/information.

The subjects of 'ulüm al-Qur'ân that he analyzed; tafsir-ta'wil (interpretation and translation), i'jâz al-Qur'ân (the Qur'an is the word of God), nesh (changing or canceling Allah's commandment), asbâb al-nuzûl (the origins of the Qur'anic verses), hurûf-u muqatta'a (the name given to the letters at the beginning of some suras in the Qur'an, consisting

* Bu makale Prof. Dr. Mehmet Okuyan danışmanlığında hazırlanan "Fî Zilâli'l-Kur'ân ve el-Mizân Adlı Tefsirlerin Kur'ân İlimleri Açısından Mukayesesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This article was produced from our doctoral thesis titled "Comparison of the Tafsir (exegesis) of 'Fi Zilal al-Quran' and 'al-Mizan' in Terms of Disciplines of Quran" which was prepared under the supervision by Prof. Dr. Mehmet Okuyan.

of one letter or a combination of several letters), mücmel-mübeyyen (the science and meanings of mucmel words in Qur'an), muhkam-mutashâbih (verses the meaning of which is easily understood vs verses the meaning of which is known only to Allah), kısas al-Qur'an (the stories of historical figures and events in the Qur'an and the sciences that cover them), fedâil al-Qur'an (the superiority of the Qur'an), garibü'l-Qur'an (the science of exegesis of the strange words in the Qur'an), mübhemâtü'l-Qur'an The science that deals with the words in the Qur'an whose meaning is obscured), müşkilü'l-Qur'an (the verses that appear to be in conflict and contradiction), aksâmü'l-Qur'an (the oaths of the Qur'an), emsâlü'l-Qur'an (the representations and examples in the Qur'an), münâsebâtü'l-Qur'an (Sciences related to the Qur'an), isrâiliyyât (the entirety of the narrations from Israel) and zâhir-bâtin (the world we see and what takes place in it - the inner world of each of us; the mind, the heart). Besides using the method of interpreting verse by verse, Tabâtabâî also benefited from Shi'a sources by including hadîth narrations of Ahl al-Bayt. In some 'ulüm al-Qur'an subjects, he referred to the narrations of the Sunni tradition. In some cases, he confirmed the Sunnî narrations, and in others he criticized them. Another approach he employs is to address the subjects from a philosophical and social perspective. It is noteworthy that he analyzes the relevant subjects from a philosophical perspective under separate headings. Tabâtabâî analyzed the subjects of 'ulüm al-Qur'an from a broad perspective and introduced a unique method to the tafsir literature. Tabâtabâî's views on the subjects of 'ulüm al-Qur'an are as follows:

In Tabâtabâî's view, ta'wîl is a spiritual phenomenon that is outside the literal meaning and applies to the Qur'an as a whole; muhkamm al-mutashabih covers all the verses; ta'wîl consists of truth and purposes and includes the essence underlying the meaning, and a special part of the meaning can be ta'wîl. He refers to the Shi'a/İmâmiyya doctrines in dealing with ambiguous meanings and interpretations. He deals with I'jâz al-Qur'an through controversial verses and argues that the Qur'an's superior literary features such as eloquence, sophistication, etc., and claims that the Qur'an's miraculouslyness is valid for every period. Regarding the subject of nâsîh (canceling)-mensûh (changing), he states that the canceled verse ceases to exist as a commandment, but its features of rhetoric and eloquence are preserved. He holds that what appears to be a contradiction between nâsîh and mansûh is relative. In his view, the asbâb al-nuzûl leads the reader to a better understanding of the Qur'an. It is crucial to prefer trustworthy narrations. He argues that Hurûf-u muqatta refers to a connection between the verses. Besides associating the verses with Asmâ al-Hüsna (the 99 names of Allah), he also suggests that there may be a symbolic cipher between Allah and the Prophet. He maintains that for a better understanding of the majmal, it should be clearly explained and associated with the definite word. He believes that the subjects of Muhkamm al-Mu'tashabih exist in the Qur'an as acknowledged by the Shi'a/İmâmiyya school. He considers the Muhammadan verses as verses that should be believed, acted upon, and ruled upon, and the mutashabih verses as verses that should be disbelieved. He argues that it is only possible to interpret the mu'tashabih after consulting the Muhammadan verses and that only the Imams are capable of doing so. He finds inconsistent approaches to be a problem because there are excessive narrations, and they cause confusion. He states that Kısas al-Qur'an, in terms of its content, grounds Tawheed and keeps people conscious of being a subject. He emphasizes the narrations from Shi'a/İmâmiyya school about Fedâ'il al-Qur'an and discusses them through the narrations from the Ahl al-Bayt Imams, and also includes the narrations from Sunnî sources. He acknowledges the Garîb al-Qur'an and states that the subjects of mubhemât al-Qur'an should be examined further. He treats ambiguous situations in scientific, intellectual, and philosophical terms. He argues that mushkil is not a subject that can be understood by everyone but only by studying and contemplating it. He suggests that the presence of al-'Aksâm al-Qur'an in the Qur'an has certain wisdom; it should be considered as a means for people to turn towards the divine command. He interprets the stories in the Qur'an as a literal expression to reveal the truth through the use of some rhetorical arts. He mostly adopts Sunni approaches regarding Munâsabât al-Qur'an and employs the method of interpreting verse by verse. He believes that Isrâ'iliyyât harms the Qur'an and emphasizes the need for caution rather than rejecting it all. In his view, based on the Imams of Ahl al-Bayt, what is zâhir is the text of the verse and Bâtin is the interpretation of the verse.

Özet

Kur'an'ı anlama gayretlerinden biri olan 'ulümü'l-Kur'an, tefsir literatüründe rağbet gören ilimlerdenir. Sünnî tefsir geleneğinde oldukça ilgi gören Kur'an ilimlerinin, Şi'a ekolünde belli çalışmalarla sınırlı olduğu tespit edilmiştir. 'Ulümü'l-Kur'an çerçevesinde görüşlerini incelediğimiz Tabâtabâî, 20 yy.'da yaşayan, Şi'î gelenekte oldukça ilgi görmüş, tefsir literatüründe âyetleri yorumlamada gösterdiği farklı yaklaşımlarıyla dikkat çekmiş bir müfessirdir. Çağdaş müfessirin öne çıkan en büyük özelliği, âyeti âyetle tefsir etme yöntemini kullanmasıdır. 'Ulümü'l-Kur'an konularını açıklarken yine âyeti âyetle te'vil etme yöntemini kullandığı gözlemlenmiştir. Konuları, Ehl-i Beyt kanalıyla gelen rivayetlerle desteklemiş ve irtibatlandırmıştır. Bu özelliği, Şi'a/İmamiyye tefsir ekolünün yaklaşımıyla örtüşmektedir. Bundan dolayı bu ekolün etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. 'Ulümü'l-Kur'an konularını incelerken bazen mensup olduğu ekolden farklı olarak, Sünnî geleneğin rivayetlerine yer verdiği, muhalif yaklaşımlar sergilediği de görülmüştür. Yer yer konularla ilgili âyetleri değerlendirirken felsefî yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Müfessirin bir diğer özelliği, 'ulümü'l-Kur'an konularıyla ilişkili âyetleri; fıkıh, kelim, tarih, toplum bilimleri vb. alanlarda çok boyutlu açıdan incelemesidir. Bu bilgiler Tabâtabâî'nin 'ulümü'l-Kur'an konularını, İslâmî ilimler ve pozitif bilimler perspektifinde ele aldığını göstermektedir. Sadece mensup olduğu ekolün düşüncelerine değil ilgili konularla alakalı farklı mezhep ve düşüncelere mensup olan müelliflerden istifade etmesi, konuları daha geniş yelpazede incelemesine katkı sağlamış ve orijinal yaklaşımların doğmasına vesile olmuştur. Aldığı eğitim ve hayatının merkezini oluşturan ilmi aktiviteler, ilme ne kadar değer verdiğinin somut göstergeleridir.

Değerlendirmeye tabi tutulan 'ulümü'l-Kur'an konuları; tefsir-te'vil, i'câzü'l-Kur'an, nesh, esbâb-ı nuzûl, hurûf-u mukatta'a, mücmel-mübeyyen, muhkem-müteşâbih, kıyasu'l-Kur'an, fedâilü'l-Kur'an, garibü'l-Kur'an, mübhemâtü'l-Kur'an, müşkilü'l-Kur'an, aksâmü'l-Kur'an, emsâlü'l-Kur'an, münâsebâtü'l-Kur'an, isrâiliyyât ve

zâhir-bâtındır. Tabâtabâî âyeti âyetle tefsir etme yönteminin yanında Ehl-i Beyt kanalıyla gelen hadis rivayetlerine yer vererek Şii kaynaklardan istifade etmiştir. Bazı ‘ulûmü’l-Kur’ân konularında Sünnî geleneğin rivayetlerine de yer vermiştir. Kimi zaman sünnî rivayetleri onaylamış, kimi zaman da eleştirilerini ifade etmiştir. Bir diğer yaklaşımı ise konuları felsefî ve toplumsal boyuttan ele almasıdır. İlgili konuları felsefî açıdan incelerken müstakil bir başlık altında değerlendirmesi dikkat çeken hususlardan biridir. Tabâtabâî ‘ulûmü’l-Kur’ân konularını geniş açıdan değerlendirmiş, tefsir literatürüne şahsına münhasır bir metot kazandırmıştır. Tespit edilen ‘ulûmü’l-Kur’ân konuları hakkında Tabâtabâî’nin şu görüşleri ön plana çıkmaktadır:

Tabâtabâî nezdinde te’vil, lafzî delaletin dışında olan bâtinî bir haldir ve Kur’ân’ın bütünü için söz konusudur. Muhkem-müteşâbih tüm âyetleri kapsamaktadır. Te’vil, hakikat ve amaçlardan oluşmakta, anlamın tahtındaki özü ihtiva etmekte, delaletin özel bir kısmı te’vil edilebilmektedir. Müfessir Şi’a/İmâmiyye akidelerine müphemde başvurduğu gibi te’vilde de müracaat etmektedir. İcâzü’l-Kur’ân’ı meydan okuyan âyetler üzerinden değerlendirmekte, Kur’ân’ı belâgat, fesâhat vb. üstün edebî özellikleri çerçevesinde ele alarak Kur’ân’ın mucizeliğinin her dönem için geçerli olduğunu savunmaktadır. Nâsih-mensûh konusu hakkında neshedilen âyetin hükmü olarak ortadan kalktığını fakat belâgat ve icâz özelliklerinin korunduğunu ifade etmektedir. Nâsih-mensûh arasında çelişki gibi gözükten durumların izafî olduğunu savunmaktadır. Ona göre esbâb-ı nüzûl, muhatabını Kur’ân’ı daha iyi anlamaya sevk etmektedir. Rivayetler içinde mütevâtir olanların tercihi önemlidir. Hurûf-u mukatta‘a âyetleri arasında bir bağın olduğunu ifade etmekte, Esmâü’l-Hüsnâ ile ilişkilendirmesinin yanında Allah ile Hz. Peygamber arasında sembolik bir şifre olabileceğini vurgulamaktadır. Mücmelin daha iyi anlaşılması için net şekilde açıklanarak mübeyyen lafızla ilintilendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Muhkem-müteşâbih konularının Şi’a/İmâmiyye ekolünün kabul ettiği gibi Kur’ân’da var olduğuna inanmaktadır. Muhkem olan âyetleri, inanılması gereken, amel edilen ve hüküm çıkarılan; müteşâbih olanları ise iman edilmesi gereken âyetler çerçevesinde değerlendirmektedir. Müteşâbihlerin; muhkem âyetlere döndükten sonra te’vilin mümkün olabileceğini, bunu da ancak imamların yapabileceğini ifade etmektedir. Haddinden fazla rivayet olduğundan ve zihinsel karışıklığa sebebiyet verdiğinden tutarsız yaklaşımları problem olarak görmektedir. Kısasu’l-Kur’ân’ın, muhteva bakımından tevhidî temellendirdiğini, insanı kul olma bilincinde diri tuttuğunu söyler. Fedâilü’l-Kur’ân’ı Şi’a/İmâmiyye’den gelen rivayetlere ağırlık vererek, Ehl-i Beyt imamları kanalıyla gelen rivayetler üzerinden ele almakta, Sünnî kaynak rivayetlerine de yer vermektedir. Garîbü’l-Kur’ân’ı kabul etmekte ve mübhemâtü’l-Kur’ân konularının daha fazla incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mübhem durumları ilmî, fikrî ve felsefî açıdan değerlendirmektedir. Müşkillerin herkes tarafından bilinecek bir konu olmadığını, araştırarak üzerinde tefekkür edilerek anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Aksâmü’l-Kur’ân’ın Kur’ân’da mevcudiyetinin ise birtakım hikmetlerinin olduğunu; insanların ilahî emre yönelmelerini sağlayacak vesileler olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kur’ân’daki meselleri, bazı belâgat sanatlarının kullanılmasıyla hakikatin ortaya çıkması için somut anlatım şeklinde yorumlamaktadır. Münâsebâtü’l-Kur’ân konusunda daha çok Sünnî yaklaşımları benimsemekte, âyeti âyetle te’vil yöntemini kullanmaktadır. İsrâiliyyâtın, Kur’ân’a zarar verdiğini düşünmekte, hepsini reddetmekten ziyade ihtiyatlı davranılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre Ehl-i Beyt imamlarına dayanarak zâhir, âyetin metnidir. Bâtin ise âyet metninin te’vilidir.

Giriş

Kur’ân, Yüce Allah tarafından indirildiği toplumun dilini kullanan, fesâhat ve belâgat noktasında emsalsiz üslubuyla tedricen ve veciz bir şekilde nâzil olan, indiği andan itibaren tevâtürle nakledilen, muhatabını bir benzerini getirmekten âciz bırakarak günümüze kadar orijinalliğini koruyan ilahî bir beyandır. Kur’ân’ı anlama çerçevesinde ortaya konulan çabalar, metodoloji üzerinde şekillenmiş bu çalışmalar muvacehesinde ön plana çıkan konulardan birisi de kendine has yöntemle literatür haline gelmiş olan ‘ulûmü’l-Kur’ân’dır. İslam’ın ilk döneminde ‘ulûmü’l-Kur’ân konuları şifahî olarak ele alınmış, sistemli bir şekilde hicri 4. yüzyılın sonlarından itibaren neşet etmeye başlamış, zamanla müstakil başlıklar altında değerlendirilerek eserler kaleme alınmıştır.¹ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1981) de *el-Mîzân* adlı tefsirinde ‘ulûmü’l-Kur’ân konularına yer vermiştir. Yirminci asrın müfessirlerinden biri olan Tabâtabâî’nin öne çıkan özelliği, Şi’a ekolüne mensup olmakla birlikte farklı yaklaşımlar sergilemesidir. Tabâtabâî, *el-Mîzân* isimli eserini Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etme metodu ile kaleme almıştır. Bu onun en önemli özelliğidir. Bizi bu araştırmaya sevk eden temel sebep, ‘ulûmü’l-Kur’ân konuları hakkında Tabâtabâî’nin görüşlerini tespit etmektir. Ayrıca ‘ulûmü’l-Kur’ân’ı mezhep taassubu çerçevesinde ele alıp almadığını gün yüzüne çıkarmaktır.

¹ Muhammed Abdü’l-‘Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘İrfân fi ‘Ulûmü’l-Kur’ân* (b.y.: y.y., ts.), 1/30-38; Mehmet Bağış, Tefsir Usûlü ve “‘Ulûmü’l-Kur’ân İlişkisi (Kapsam ve Sınırlılıklar)”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 554-556.

Bu çalışmada Şi'a/İmâmiyye ekolünün önemli tefsirlerinden birinin müellifi olan Tabâtabâî'nin 'ulûmü'l-Kur'ân hakkındaki görüşleri ele alınmış ve mahiyet itibariyle bütüncül açıdan genel bir çerçeve üzerinde şekillenmiştir. *el-Mîzan* tefsirinin yanında konuyla ilgili diğer eserlerinden de istifade edilmiştir. Araştırmanın seyri açısından Tabâtabâî'nin konu hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce Şi'a tefsir geleneğinde 'ulûmü'l-Kur'ân'a tarihî perspektiften bakmanın, Tabâtabâî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında genel bir değerlendirme yapmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

1. Şi'a Tefsir Geleneğinde 'Ulûmü'l-Kur'ân'a Tarihî Bir Bakış

'Ulûmü'l-Kur'ân hakkında, her dönemde muhtelif çalışmalar yapılmış, müstakil eserler yazılmıştır. Tarihî süreçte görülmüştür ki; Şi'a ekolünün 'ulûmü'l-Kur'ân'a bakışı, Sünnî gelenekle genel anlamda paralellik arz etmektedir. Şi'a'da bu konuda ilk eser neşreden Ebân b. Taglib olduğu zikredilmektedir.² Bunun yanında Ehl-i Sünnet tefsir geleneğinde Kur'ân ilimleri çerçevesinde ansiklopedik eserler üretilmiştir.³ Modern bir müfessir olarak kabul edilen Tabâtabâî'nin mensup olduğu Şi'a/İmâmiyye⁴ ekolünün 'ulûmü'l-Kur'ân hakkında ne klasik ne de modern dönemde kayda değer ansiklopedik eserlerinin olmadığı da ifade edilmektedir. Son dönemde ansiklopedik tarzda ilk eser Muhammed Hâdi Ma'rifet (ö. 2007)'in *et-Temhîd fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*⁵ adlı eseridir.⁶ Hâdi Ma'rifet'in kapsamlı bu eseri, Şi'a nezdinde 'ulûmü'l-Kur'ân literatüründe temel kaynak olarak görülmekte, Kum medreselerinin müfredatında en önemli eserler arasında sayılmaktadır.⁷

Şi'a'da 'ulûmü'l-Kur'ân, bir eserin mukaddimesinde veya başka bir eserin içinde belli bir başlık altında ya da müstakil olarak neşredilmiştir. Bu konuda yayımlanan bazı eserleri zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz:

Ahmed b. Muhammed es-Seyyâr (ö. 268/881)'ın *et-Tenzîl ve't-Tahrîf*'i,⁸ Ebü'l-Kâsım Sa'd b. Abdullah b. Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî (ö. 299/911)'nin *Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuhu ve Muhkemühü ve Müteşâbihuh*'u, Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. 307/920)'nin *Tefsîru'l-Kummî*'si, Muhammed b. Mes'ûd el-'Ayyâşî (ö. 320/932)'nin *Tefsîru'l-'Ayyâşî*'si, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyin eş-Şerîf er-Radî (ö. 406/1015)'nin *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân*'ı, Ali b. Hüseyin el-Müsevî eş-Şerîf Murtaza (ö. 436/1044)'nin *el-Mûzih an Ciheti İ'câzi'l-Kur'ân*'ı, Ebu Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067)'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ali et-Tabersî (ö. 548/1154)'nin *Mecma'u'l-Beyân*'ı, Ebü'l-Fütûh Râzî (ö. 554/1159)'nin *Ravzu'l-Cinân ve Ravhu'l-Cenân*'ı, Ali b. Şehrâşûb el-Mâzenderânî (ö. 588/1192)'nin *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve Muhtelifüh, el-Esbâb ve'n-Nüzûl 'alâ Mezhebi 'âli'r-Rasûl*'ü, Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Tâvûs (ö. 664/1266)'un *Sa'dü's-Su'ûd*'u, Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hillî (ö.790/1388)'nin *en-Nâsih ve'l-Mensûh*'u ile *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Mütevvic el-Bahrânî (ö. 836/1432)'nin *en-Nâsih ve'l-Mensûh*'u, Molla Sadrüddîn

² Gulam Hasan Muharremi, *Tarih Boyunca Şiilik*, çev. Hakan Karaca (b.y.: Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı, 2010), 125, 227.

³ Bk. Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ali (Kâhire: Dâru'l-Hadîs 1427/2006), 1-1228; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavûd (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-Risâle 1429/2008), 1-832.

⁴ Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şi'a* (Ankara: AÜİF Yayınları, ts.), 102-104.

⁵ Bk. Muhammed Hâdi el-Mârifet, *et-Temhîd fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kum: Matba'atü Settâr, 1432/2011), 1-10.

⁶ Ersin Çelik, *Şi'a'da Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri -Muhammed Hâdi Ma'rifet Örneği-* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 4-10.

⁷ Çelik, *Şi'a'da Kur'ân Tarihi*, 52-55.

⁸ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed es-Seyyâr, *Kitâbü'l-Kur'ân / et-Tenzîl ve't-Tahrîf*, thk. Etan Kohlberg – Muhammed Ali Emir Muâzî (b.y.: Dâru Berîl li'n-Neşr 2009), 1-201.

Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ Kavâmî Şîrâzî (ö. 1050/1641)'nin *Müteşâbihâtü'l-Kur'an*'ı, Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679)'nin *Tefsîru's-Sâfi*'si, Seyyid Hâşim el-Bahrânî (ö. 1107/1695)'nin *el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'an*'ı, Ali el-Hüseynî el-Esterâbâdî (ö. 16. yy.)'nin *Te'vilü'l-Âyâtî'z-Zâhira fî Fezâilî İtreti't-Tâhira*'sı, Muhammed Ca'fer b. Seyfüddîn el-Esterâbâdî (ö. 1263/1847)'nin *Silkü'l-Beyân fî Keşfi Müşkilâti'l-Kur'an*'ı, Muhammed Takiyyü'l-Herevi el-İsfehânî (ö. 1299/1881)'nin *Hulâsatü'l-Beyân fî Halli Müşkilâtil Kur'an*'ı, Cevad el-Belâgi (ö. 1352/1933)'nin *Âlâ'ü'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'an*'ı, Ebu Abdillâh Zencânî (ö. 1360/1941)'nin *Târîhu'l-Kur'an*'ı, Allâme Hüseyin et-Tabâtabâi (ö. 1981)'nin *Kur'an der İslâm*'ı, Mahmûd Râmyâr (ö. 1984)'ın *Târîh-i Kur'an*'ı, Ebü'l-Kâsım el-Hûf (ö. 1992)'nin *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*'ı, Muhammed Hâdi Ma'rifet (ö. 2007)'in *et-Temhîd fî 'Ulûmi'l-Kur'an*'ıdır.⁹

2. Tabâtabâi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri

Hicri 1321 yılı Zilhicce ayının yirmi dokuzuncu gününde (17 Mart 1904) Tebriz/Şâdâbad beldesinde dünyaya gözlerini açan Tabâtabâi, İran'ın Tebriz bölgesinde herkes tarafından bilinen bir aileye mensuptur. İslami çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Bundan dolayı o dönemin insanları tarafından Allâme, Kâdî, Tebrîzî, Hüseyinî, Hasenî gibi isimlerle zikredilmektedir.¹⁰ Asıl künyesi Seyyid Muhammed b. Hüseyin b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Hüseyin b. Mirzâ Âli Esğar et-Tabâtabâi'dir. En büyük talebesi olarak bilinen et-Tehrânî eş-Şemsü's-Sâti'a adlı eserde Tabâtabâi'nin hayatı hakkında geniş bilgiler vermektedir.¹¹ Küçük yaşlarda anne-babasını kaybeden Tabâtabâi, farklı ilim ve sanat sahalarda ihtisasını tamamlamıştır. Dönemin yetkin bilim insanlarından, İslam hukuku, tefsir, kelam, felsefe, Arap dili ve edebiyatı, Farsça, hadis, sanat, matematik, tasavvuf gibi muhtelif alanlarda dersler almıştır.¹²

Tabâtabâi kaleme aldığı bazı çalışmalarında kendi hayat evrelerinden bahsetmekte, hatta müstakil başlık altında yaşamından kesitler anlatmaktadır: Küçük yaşlarda ailesini kaybettiğini, meşakkatli bir yaşam sürdüğünü, medrese usulü eğitim gördüğünü; Arap dili, sarf, nahiv, belâgat, mantık, beyân, me'ânî, fıkıh, felsefe gibi farklı alanlarda dersler aldığını ifade etmektedir. Eğitim alanında okuduğu kitaplardan ön plana çıkardığı eserler ile kaç yıl eğitim aldığı hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Altı yıl, *Kur'an-ı Kerim*, *Bostan*, *Gülîstan*, *İrşâdü'l-Hisâb*, *Envârü's-Süheylî*, *Ahlâkûn Müsevverün*, *Münşe'âtü Emîr Nizâm*, *Nisâbü's-Sübyân*, *Te'rîhün Mu'cem* kitaplarını okuduğunu ifade etmektedir. Daha sonraki yedi yıl ise; Arap dili ve edebiyatı, sarf, nahiv, belâgat, beyân, me'ânî, mantık ve felsefe bağlamında dersler aldığını bildirmektedir. Bu süreçte okuduğu kitaplar şunlardır: *Emsile*, *Tasrîf*, *Sarf-ı Mîr*, *Avâmîl*, *en-Nemuzec*, *es-Samedîyye*, *Şerhü Elfiyeti İbn Mâlik*, *Bekcetü'l-Merziyye* (Süyûtî /ö. 911/1505), *Kitâbü'n-Nahv* (Mollâ Câmi' /ö. 898/1492), *Mügni'l-Lebîb* (İbn Hişâm en-Nahvî /ö. 761/1360), *el-Mütavvel* (Teftâzânî /ö. 792/1390), *Ravzatü'l-Behiyye* (Şehîdî's-Sânî), *el-Mekâsib*, *er-Resâil* (Şeyh el-Ensârî), *Me'âlimüddîn* (Şeyh Cemâleddîn), *Kavâninü'l-Usûl* (Mirzâ el-Kummî), *Kifâyetü'l-Usûl* (Ahunt), *el-Kübrâ fî'l-Mantik* (Seyyid Şerif Cürçânî /ö. 816/1413), *Kitâbü'l-Hâşiye*, *Şerhü's-Şemsîyye*, *el-İşârât ve't-Tenbihât* (İbn Sînâ /ö. 428/1037), *Keşfü'l-Murâd* (el-Hillî /ö. 726/1325). Daha sonra

⁹ Çelik, *Şîa'da Kur'an Tarihi*, 21-46.

¹⁰ Tabâtabâi, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1427/2006), 1/6; a.mlf., *eş-Şi'atü fî'l-İslâm* (Beyrut: Beytü'l-Kâtib li't-Tebâ'ati ve'n-Neşr, 1999), 11; a.mlf., *Hayatü Mâ Ba'de'l-Mevt*, thk./hşy. Seyyid Âli el-Kasir (Irak: Kerbelâ el-Mukaddese, 1429/2008), 13 vd.; a.mlf., *İslam Sosyolojisi*, çev. Hasan Kanaatli (İstanbul: Kevser 2008), 11.

¹¹ Geniş bilgi için bk. Tabâtabâi, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin, *eş-Şemsü's-Sâti'a*, nşr. Muhammed el-Hüseynî el-Hüseynî et-Tehrânî, çev. Seyyid Abbas Nureddin - Abdürrahim Mübarek (b.y.: Dâru'l-Mehaccetü'l-Beydâ, ts.), 1-421.

¹² Tihirânî, *eş-Şemsü's-Sâti'a*, 13-44.

Âyetullâh Muhammed Hüseyin el-İsfehânî'nin (usûl-ü fıkıh), Âyetullâh Muhammed Hüseyin en-Nâînî'nin (usûl), Âyetullâh el-Kuh Kemerî'nin (rical), Seyyid Ebü'l-Kâsım el-Hansârî'nin (matematik, ebced, geometri) ve dönemin en yetkin filozofu Seyyid Hüseyin el-Bâdkûbî'nin (felsefe) ders halkalarına katıldığını zikretmektedir. Bu süreçte okuduğu kitaplar; *Manzûme* (Sebzevârî), *eş-Şifâ* (İbn Sînâ), *Esolocya* (Aristo), *et-Temhîd* (İbn Türk) ve *el-Ahlâk*'tır (İbn Miskeveyh).¹³

Yaklaşık on yedi yıl tahsil hayatı geçiren Tabâtabâî, o dönemde yaşayan, alanında uzman insanlardan ilahî ve beşerî ilimler çerçevesinde dersler almış; ilim, irfan, hikmet üçleminde donanımlı hale gelmiştir. Seyyid Hüseyin Nasr, Murtaza el-Mutahharî, İbrahim el-Emînî, Seyyid Musa es-Sadr gibi günümüzde şöhret bulan birçok ilim insanlarının yetişmesine vesile olmuştur. Ayrıca Şi'a'da en önemli âlim, mütefekkir, filozof konumuna geldiği ifade edilmiştir.¹⁴ Tabâtabâî, inanç-kültür çerçevesinde hikmet, tasavvuf ve agnostik gibi konular üzerinde çalışmalar yapmış, o dönemin psikososyal ve sosyokültürel sorunların çözümü için çaba sarf etmiştir. Özellikle İslam karşıtı batı düşünce akımları ile felsefe-teoloji üzerinde gençliğin zihnî bunalımlarına çare olacak aktiviteler yaptığı bilinmektedir.¹⁵ Gerçekleştirdiği çalışmalar sayesinde günümüz Şi'a ekolünü yönlendirmede etkili olmuş, Nasr ve Mutahharî gibi öğrenciler yetiştirmiştir. Tabâtabâî 1981 yılı Kasım ayının on altısında kalp ve sinir hastalıkları sebebiyle vefat etmiştir.¹⁶

En önemli talebelerinden biri olan Nasr, Tabâtabâî'nin ilmi ve fikrî hizmetleri sayesinde Kum şehrinin aklî ilimlerin membainâ dönüştüğünü, özellikle Kur'ân tefsiriyle hayat bulduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında felsefe literatürünün temellerini ihtiva eden eserlerden (*Şifa*, *Esfar* vb.) istifade ettiğini bildirmekte ve bu eserlerin medrese müfredatına dâhil olmasında ve yaygınlaşmasında etkin rol oynadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Nasr, Tabâtabâî'nin kemâl-i edep sahibi, mütevazı ve olgun bir kişiliğe sahip olduğunu, talebeleri nezdinde saygınlığını koruduğunu aktarmaktadır. Talebelerinin düşünce dünyasının oluşumunda ve özellikle felsefeye karşı ilgi duymalarında etkili olduğunu bildirmektedir. Hatta Nasr, Allâme Tabâtabâî'nin son dönemlerinde yüzlerce talebenin derslere iştirak ettiğini ve çoğunun uzmanlık derecesine kadar yükseldiğini belirtmektedir. Nasr'ın nezdinde Tabâtabâî'nin önemli bir hususiyeti de eğitim metodu üzerine yoğunlaşması ve programlarını titizlikle uygulamasıdır. Bireylerin topluma kazandırılması için eğitimin çok önemli olduğunu, bundan dolayı bu yolu tercih ettiğini vurgulamaktadır. Nasr, bu yöntemin Tabâtabâî'nin şahsına münhasır olduğunu da ifade etmektedir. Nasr, Tabâtabâî'nin ilahî sünnetleri ve İslam hukukunu hakkıyla savunan, ilim-amel boyutuyla dinini yaşamaya gayret eden bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmekte, Kur'ân'a, Hz. Peygamber'e, Hz. Fâtımâ'ya ve On İki Ehli Beyt imamlarına özellikle imam Rıza'ya karşı muhabbetinin yüksek seviyede olduğunu söylemektedir. Ayrıca Tabâtabâî'nin, şikeste ve nestâlik yazı çeşitlerine hâkimliğini bildirmekte ve sayı ilmi, cebir, ebced, astronomi alanlarında da mahir olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Her ne kadar ülke içinde felsefî fikirleri engellerle karşılaşsa da Tabâtabâî'nin Henry Corbin (ö. 1978) ile yaptığı felsefî müzakereleri, düşüncesinin İran dışında

¹³ Seyyid Hüseyin Nasr, "Allame Tabâtabâî'nin Kısaca Hayatı", *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kevser yayıncılık, 2017), 1/7-9; Enver Türkmen, *Fizilâli'l-Kur'ân ve el-Mîzân Adlı Tefsirlerin Kur'ân İlimleri Açısından Mukayesesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 21-23; Hatice Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 13-20.

¹⁴ Tihârânî, *Şems-i Sâtiâ*, 125; Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, 21.

¹⁵ Bk. Hatice Erkoç, "Tabâtabâî'nin Kur'ân Anlayışı", *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3/2 (Eylül 2020), 4-6.

¹⁶ Tabâtabâî, *Hayatü Mâ Ba'de'l-Mevt*, 45, 52; a.mlf., *eş-Şi'atü fi'l-İslâm*, 3; a.mlf., *el-Mîzân*, 1/9.

¹⁷ Nasr, "Allame Tabâtabâî'nin Kısaca Hayatı", 1/7-10.

yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Fakat o dönemde ülkede etkili olan İran Siyasi Devrimi'nin baskısına maruz kalmıştır.¹⁸

Tabâtabâî, teoloji, felsefe, tarih ve tefsir gibi farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Ön plana çıkan eseri ise *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Müfessirin bu çalışması, âyeti âyetle tefsir etme metoduyla kaleme alındığı için tefsir alanında ilgi çekmiştir. Yazmış olduğu diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *eş-Şî'atü fî'l-İslâm, Nihâyetü'l-Hikme, el-Esfâr, Bidâyetü'l-Hikme fî'l-Felsefe, el-'Adâdu'l-Evveliyeye, Risâle fî 'İlmi'l-Îmâm, Risâle fî Nazmi'l-Hüküm, el-Kur'ân fî'l-İslâm, Risâle fî'l-Esmâi ve's-Sfât, Mecmû'atü'r-Resâil, Usûlü'l-Felsefe, Risâle fî 'İlmi'l-Îmâm, Ali ve Felsefetü'l-Îlâhiyye, Risâletü'l-Velâye, Hayatü Mâ Ba'de'l-Mevt, Esrârü'l-Felsefe, Kur'ân Der İslam*¹⁹, *Manzûme fî Kâvâidi'l-Hat el-Fârisî*. Bunların dışında birçok eseri de mevcuttur.²⁰

3. Tabâtabâî'nin 'Ulûmü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı

Tabâtabâî'nin eserlerinde 'ulûmü'l-Kur'ân hakkında müstakil bir tanımlama yaptığına rastlanmamıştır. Fakat Kur'ân'ın tefsir edilmesini, “âyetlerde kastedilen manaların amaç ve delâletlerini beyan etmek”²¹ şeklinde tanımlamaktadır. Müfessir, Kur'ân'ın Hz. Peygamber hayatta iken mushaf halinde olmadığını göz önünde bulundurarak bir âyetin anlamını öğrenmek isteyen bir kimsenin; bütüncül bir bakış açısı ile hareket etmesi gerektiğini, konu hakkındaki benzer âyetleri de dikkate almasının önemli olduğunu savunur.²² Bunun yanında ona göre âyetler incelenirken “Kur'ân ne diyor?” ile “Bu âyeti neye göre yorumlayabiliriz?” arasında kayda değer bir fark bulunmaktadır.²³ Tabâtabâî'nin sözleri dikkate alındığında dil kurallarını göz ardı etmeden, Kur'ân'ı üslup ve metodu çerçevesinde tefsir etmek gerekir. Tabâtabâî'nin gayesi “karinenin karineyi içeren şeyden ve özeline genelden öne geçirilmesi gibi konuşma kurallarını bir kenara bırakmak” olmadığı gibi aynı zamanda Kur'ân'ın beyan metodunun özel kaidelerinin dikkate alınmasıdır. Böylece bir çelişki söz konusu olduğunda özel kaidelerin ön plana çıkacağını bildirmektedir.²⁴

3.1. Tefsir ve Te'vil

Lügatte *tefsir*; “fesr/فسر ya da sefr/سفر” köklerinden mastardır. *Fesr*; “beyân etmek, keşfetmek, izhar etmek ve üzeri kapalı bir şeyi açmak” vb. anlamlara gelmektedir.²⁵ Tabâtabâî te'vil kelimesinin kökünün “evl” olduğunu ve en bariz manasının “dönme” anlamına geldiğini, böylece te'vil'in, “döndürme” manasını taşıdığını bildirmektedir.²⁶ Bazı âyetlerden²⁷ yola çıkarak

¹⁸ Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin, *Söyleşiler*, çev. İsmail Bendiderya (İnsan: İstanbul, 2012), 85-90; Erkoç, *Tabâtabâî'nin Kur'ân'ı Tefsir Yöntemi*, xiv; Tabâtabâî, *İslam Sosyolojisi*, 12-13.

¹⁹ Çelik, *Şîa'da Kur'ân Tarihi*, 45-46.

²⁰ Diğer eserleri için bk. Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/9 vd.; a.mlf., *eş-Şî'atü fî'l-İslâm*, 13-15; a.mlf., *Hayatü Mâ Ba'de'l-Mevt*, 47; Mansur Yayla, *İbn Aşûr ve Tabâtabâî Tefsirlerinin Bazı Tefsir Problemleri Açısından Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 13-17; Çelik, *Şîa'da Kur'ân Tarihi*, 45-47.

²¹ Murtaza Turâbî, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur'ân-ı Kerim*, ed. Akın Caba, çev. Cafer Bendiderya (İstanbul: Kevser Yayınları 2014), 2/40; Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 1/4.

²² Turâbî, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur'ân-ı Kerim*, 2/82.

²³ Birincisinde, araştırılırken teoriyle doğrudan alakalı olan konulardan sıyrılarak teorinin dışında herhangi bir şey mesnet edilmesi zorunluluk oluşturmaktadır. İkincisinde ise tam karşıtı olarak konu hakkında teoriler gün yüzüne çıkarılıp incelemenin bu minvalde gerçekleştirilmesidir (Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 1/33-34).

²⁴ Turâbî, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur'ân-ı Kerim*, 2/81-83.

²⁵ Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. et-Temîm, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzuni (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 7/247-249; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1/18; ayrıca bk. Hüseyin Alevimehr, *Tefsir Metotları ve Ekolleri*, çev. Erdal Tuncay (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 15-18.

²⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 3/263.

²⁷ Bk. el-A'raf, 7/52, 53; el-Yûnus, 10/37-39; el-İsrâ, 17/35; el-Kehf, 18/71, 74, 77, 78, 82; el-Yusuf, 12/6, 21,41, 101; Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 3/263-270.

te'vil kelimesinin kullanıldığını ifade etmekte ve bu kelimeyi belli âyetlerle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Ona göre *te'vil*; kelamın üzerine bina edildiği hakikat ve amaçlardan oluşmaktadır. Hakikat, manaların zımındaki çekirdeği oluşturmakta, anlamlar çekirdeği dönüşmektedir.²⁸ Bunun yanında kapalı lafzın manaya delâletinden sadece bir kısmı te'vilin muhtevasına girer ki o da mananın kendisine dayandığı ve kendisinden kaynaklandığı hakikattir. Bunun dışındaki iltizamî delâletler te'vilin şümûlünde değildir.”²⁹ Te'vilin sadece müteşâbih âyetlere has olmadığını, muhkem âyetler için de geçerli olabileceğini söylemesi, Kur'ân'ın tamamı için te'vilin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Te'vil çerçevesinde âyetlerin misallendirilmesinde bazen tefsir bazen de te'vil yönünün olduğunu zikretmektedir. Ona göre te'vil, Kur'ân'ın lafzî delâletinin dışında olmasıyla âyet(ler)in bâtinî boyutuyla ilişkilidir. Bazı te'villeri Ehl-i Beyt imamları veya Hz. Ali'ye nispet etmektedir. “Sırât-i müstakîm” terkibi bazı rivayetlerde Ehl-i Beyt imamlarının hayatlarına göre yorumlanmıştır. Tabâtabâî'nin bu hayat hikâyelerinden birinin müminlerin emiri Hz. Ali'ye nispet edilmesini ise te'vil yönlerinden biri³¹ olarak sayılması gerektiğini söylemesi örnek olarak gösterilebilir.

3.2. İ'câzü'l-Kur'ân

Lügatte “âciz bırakmak” anlamında olan *i'câz*; istilahta “Kur'ân'ın özel olan fesâhat ve belâgat vb. özellikleri açısından benzerinin yapılamaması” şeklinde tanımlanmaktadır. Bir şeyin benzerini yapmaktan aciz bırakan şeye ise *mu'cize* ismi verilmektedir.³² Tabâtabâî, i'câzü'l-Kur'ân hakkında farklı değerlendirmeler ortaya koymaktadır. el-Bakara, 2/23. âyeti tefsir ederken; Kur'ân'ın mucizeliğinin vurgulanması için muhatapları çaresiz bırakma amacıyla meydan okuma üslubunun kullanıldığını zikretmektedir. Kur'ân'ın mucize olma özelliğini³³ her zaman koruduğunu ve ilahî bir kitap olduğunu bildirmekte, bu tip meydan okuma üslubunun Kur'ân'da³⁴ çokça kullanıldığını ifade etmektedir: *وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “Kulumuza indirdiğimizden (Kur'ân'dan) şüphe içindeyseniz, onun benzeri herhangi bir sure getirin! Doğruysanız Allah'tan başka şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”³⁵ âyetinde geçen “onun gibi” ibaresindeki zamirin نَزَّلْنَا (indirdiğimiz) kelimesine râcî olduğunu bildirmektedir. Meydan okumanın; Kur'ân'ın kendisine, ifade tarzına ve açıklama üslubuna olmak üzere üç açıdan oluştuğunu ifade etmektedir. Ona göre eğitim görmeyen, okumaya yazma bilmeyen bir kimsenin önemli bilgileri güzel ve sağlam bir şekilde sunduğunu ön plana çıkarmaktadır. Böylece ilahî mesajın orijinal bir tarzda Hz. Peygamber'e indirilmesinin vurgulandığını şu âyetle delillendirerek zikretmektedir: “De ki: Allah dileseydi onu size tilâvet edemezdim (okuyup aktaramazdım); (Allah da) onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür

²⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 3/14–16, 265-267; Turâbî, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur'ân-ı Kerim*, 2/43.

²⁹ Turâbî, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur'ân-ı Kerim*, 2/44; Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 3/265-267.

³⁰ Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 3/269.

³¹ Tabâtabâî, *el-Mîzan*, 5/333.

³² Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, h. 1414), 5/369-371; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 162.

³³ Ayrıca bk. Cafer Subhanî, *Ana Hatlarıyla Ceferîlik*, çev. Cafer Bendiderya (İstanbul: Kevser Yayınları, 2009), 109-116.

³⁴ el-İsrâ', 17/88: *“De ki: Andolsun, eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka olsalar da.”*; Hüd, 11/13: *“Yoksa, Onu uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın.”*

³⁵ el-Bakara, 2/23.

*içinizde kalmıştım. Akıl etmiyor musunuz?”*³⁶ Tabâtabâî nezdinde Kur’ân; etkin söz sahipleri için belîğ ve fasih, derin anlayış sahibi kimseler için hikmet, bilginler için ilim, toplum biliciler için sosyoloji, kanun yapıcılar için kanun, tüm varlık âleminin ulaşamadığı/çözemediği gayb, yargı, bilgi vb. durumların çözümü noktasında erişilmez, olağanüstü bir mucizedir. Bir insanın üstün nitelikleri ile Kur’ân’ın üstün özellikleri mukayese edildiğinde akliselim bir kişinin bu farkı rahatlıkla anlayabileceğini, Kur’ân’ın ahlakî, hukukî, edebî, dil ve belâgat, tevhid ve takva ruhu gibi özellikleri karşısında elbette âciz kalacağını vurgulamaktadır. Böylece okuma-yazma bilmeyen birisinin bu özellikte bir şeyi oluşturmasının mümkün olmadığını, ihtiva ettiği konuların yaklaşım tarzına denk olan bir sistemin/kanunun imkânsız olduğunu bildirmekte ve cahiliye toplumu çerçevesinde değerlendirmektedir.³⁷

3.3. Nesh: Nâsîh-Mensûh

Lügatte *nesh*/نسخ; “nakletmek, izale etmek, tebdil etmek” manalarına gelmektedir.³⁸ İstılahta ise; şer’î bir hükmün, daha sonra gelen şer’î bir delille iptal edilmesi, kaldırılmasıdır.³⁹ Zerkeşî (ö. 794/1392), cumhura göre neshin, yalnızca emr ve nehy gibi durumlarda inşâî anlamı tazammun eden hükümlerde meydana geldiğini ifade etmektedir. Kaldıran delile “nâsîh”, kaldırılan hükme ise “mensûh” ismi verildiğini, neshin Kur’ân’da olup olmaması hakkında tartışmaların olduğunu, var olmasını benimseyenlerin âyetin âyetle veya sünnetin sünnetle nesh edilmesinde ittifak halinde olduğunu fakat sünnetin âyeti nesh etmesinde ihtilaf meydana geldiğini zikretmektedir.⁴⁰ Şi’a/İmâmiyye ekolü ise neshi, kesin olarak kabul etmektedir.⁴¹ Tabâtabâî, el-Bakara, 2/106-107. âyetleri tefsir ederken; bu iki âyetin nesh problemini konu edindiğini söylemektedir. Tabâtabâî, fikhî açıdan neshin, bir hükmün geçerliliğinin son bulması olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında neshi; “gidermek, bir şeyin etkisinin ortadan kaldırılması” şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca tebdil⁴² bağlamında bir şeyin giderilmesi ve yerine yenisinin getirilmesi olarak da değerlendirmektedir. Ona göre, bir âyetin hükmünün ortadan kaldırılması, onun varoluşunun iptal edilmesini gerektirmez.⁴³

Tabâtabâî el-Bakara, 2/107. âyette geçen “*Göklerin ve yerin otoritesinin yalnızca Allah’a ait olduğunu bilmez misin?*” cümlesinin bir öncesinde ifade edilen hükmün illetini ortaya koyduğunu söylemekte; neshin, âyette bildirilen işaretin etkisinin giderilmesi olduğu hakkında bilgiler sunmaktadır. Başka bir tabirle nesh, özünün muhafaza edilmesi ve bir alâmetin/işaretin ortaya konulmasıdır. Yani Tabâtabâî, âyetin hükmünün giderilmesinin yanında özünün muhafaza edildiğini ifade etmektedir. Bunun yanında Tabâtabâî, âyette geçen نُنْسِيهَا/nünsihâ⁴⁴ fiilinin mastarı olan “insa”nın, nisyân mastarının if’al kalıbına sokulmasıyla; “bilme kapsamının dışına çıkarma, ilimden giderme” manasına geldiğini; bundan dolayı neshin “göz önünden gidermek” olduğunu zikretmektedir. Böylece ona göre el-Bakara, 2/106. âyetin anlamı; “bir âyeti şümûlü dışına

³⁶ Yûnus, 10/16.

³⁷ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri ‘l-Kur’ân* (Beirut/Lübnan: Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbû’ât, 1417/1997), 1/61-64; Turâbî, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur’ân-ı Kerim*, 263-265.

³⁸ İbn Manzûr, 3/61; Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (b.y.: Dâru’l-Hidâye - Dâru’l-İhyâü’t-Turâs, 1385-1422/1965-2001), 7/355.

³⁹ Zürcânî, *Menâhilü’l-‘İrfân*, 2/176; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/61.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısıri el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed İbrahim Fadl (Lübnan/Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1376/1957), 2/32-35.

⁴¹ Abdulhadi Mesudî, *Hadisi Anlama Metodolojisi* (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 201-203.

⁴² en-Nahl, 16/101.

⁴³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/246, 247.

⁴⁴ el-Bakara, 2/106.

çıkarsak, onun bir benzerini veya ondan daha iyisini getiririz” şeklindedir. Ayrıca Tabâtabâî âyetin bir cihetle nesh edildiğinde, neshedilen yönünün dışında âyet şeklinde kalacağını zikretmektedir. Böylelikle neshedilen âyet, hükmü olarak yürürlükten kaldırılrsa da neshedilen âyetin belâgat ve i'câz özellikleri devam etmektedir. Nesh sadece hükümlere özgü değil, tekvinî konuları da kapsayan genel bir durumdur. Nâsîh ve mensûh bulunduğu müddetçe nesh gerçekleşir. Nâsîh-mensûh arasında çelişki gibi durumlar görülse de hakikatte ortak bir fayda söz konusudur.⁴⁵

3.4. Esbâb-ı Nüzûl

Nüzûl, n-z-l/نزل'den türetilmiş ve bu kelime tefsir literatüründe terimleşerek esbâb-ı nüzûl şeklinde kayıt altına alınmıştır. Müfessirler; Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasında, âyetlerin çözümlenmesinde nüzûl sebebini zorunlu görmeye başlamışlar, 'ulümü'l-Kur'an konularından biri olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁶ Esbâb-ı nüzûl, âyet ve surelerin nâzil olmasındaki sebebi meydana getiren hadise ya da durumdur. Bir olayın meydana gelmesiyle o olay hakkında bir âyetin inmesi, Hz. Resûlullah'a soru sorulduğunda cevap niteliği taşıyan hükmün nâzil olmasıdır.⁴⁷ Tabâtabâî sebeb-i nüzûlü yukarıda ifade edildiği gibi “surelerin nâzil olmasına sebep teşkil eden durum” şeklinde tanımlamaktadır. Nüzûl sebeplerini konu edinen birçok rivayet olduğunu, Kur'an'ın indiği dönemde İslâmî kanun ve hükümlerin sebep doğrultusunda nüzûlünün, mevcut hayatın şekillenmesinde bir gereklilik olduğunu ifade etmektedir. Ona göre esbâb-ı nüzûlün bilinmesi, âyetleri yakından tanımaya, mana ve sırlarına vakıf olmaya yardımcıdır. Bunun yanında esbâb-ı nüzûlün sebeplerini teşkil eden rivayetlerin genelinde çelişkiler olduğunu, bu rivayetler hakkında müfessirlerin tereddüt yaşadığını vurgulaması da dikkat çekmektedir. Bundan dolayı mütevâtir⁴⁸ olan rivayetlerin tercih edilmesi ve tevâtür olmadığında rivayetin Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁹ Özellikle Sünnî çevrelerde esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin oldukça fazla olduğunu eleştirmekte, çoğu rivayetin senetlerinde zayıflık olmasından dolayı güvenilirliklerinin zayıfladığına vurgu yapmaktadır. Şi'a ekolünde ise zayıf rivayet sayının çok az olduğunu iddia etmektedir.⁵⁰ Müfessir el-Mâide 5/51-52. âyetler çerçevesinde belli rivayetler aktararak sebeb-i nüzûlün bir veya birden çok olabileceğini fakat bunun için serdedilen birçok rivayet ilk kuşak tefsircilerinin kişisel kanaatlerinden öteye gitmediğini ifade etmekte ve bunun bir problem olduğunu savunmaktadır. Çünkü ona göre; rivayetlerin farklılığı ve mezhep taassubunun öne çıkması gibi nedenler, zihinsel karışıklığa ve mananın netleşmesine engel teşkil etmektedir.⁵¹

3.5. Hurûf-u Mukatta'a

Kesilmiş/ayrılmış harfler anlamına gelen, yirmi dokuz surenin başında, bir veya birkaç harften oluşan kesik harflere *hurûf-u mukatta'a* denmektedir.⁵² On dört tane harften oluşan hurûf-u mukatta'anın tam bir âyet olup olmadığı Kûfe ve Basralılar arasında tartışılmalı konulardan

⁴⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/246-252.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/523; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kurân*, thk. Ahmed Ali (Kâhire: Dâru'l-Hadîs 1427/2006), 1/22; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/367.

⁴⁷ Mennâ' Halil Kattân, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 109-111; Zürkânî, *Menâhilü'l-'İrfân*, 1/106.

⁴⁸ Ayrıca bk. Allâme Seyyid Abdülhüseyn Şerefüddin el-Musevî, *el-Müracaat*, çev. Seccad Karakuş (İstanbul: el-Kevser Yayınları, 2015), 407.

⁴⁹ Allame Tabâtabâî, *Kur'an Der İslam / İslâm'da Kur'an*, trc. Ahmet Erdinç (İstanbul: Bir Yayınları, 1988), 143; Türkmen, *Kur'an İlimleri*, 94-105.

⁵⁰ Tabâtabâî, *İslâm'da Kur'an*, 143-145.

⁵¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5/376-379.

⁵² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 134.

olmuştur. Zemahşerî (ö. 538/1144) ise hurûf-u mukatta‘anın tevkîfî olduğunu ve Hz. Peygamber’in kıraatiyle belirli hale geldiğini ifade etmektedir.⁵³ İlk dönem Şi‘a tefsir âlimleri hurûf-u mukatta‘a hakkında ihtilafli yaklaşımlar sergilemektedirler. Örneğin Ayyâşî bu kelimeyi ileri tarihte meydana gelecek olaylar çerçevesinde yorumlamakta, Kummî ise ism-i a‘zam ile ilişkilendirerek Hz. Peygamber ve imamın Allah (cc) ile irtibata geçtiği şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁴ Tabâtabâî Şûrâ suresini tefsir ederken bu konu hakkında Tabersî’nin *Mecma‘u’l-Beyân*’ını kaynak göstererek; manalarını yalnızca Allah’ın bildiği müteşâbihattandır, sure isimlerindedir, Kur’ân’ın veya Allah’ın isimlerindedir, bazı konular hakkında işaretir gibi on bir farklı görüşün olduğunu zikretmektedir. Fakat kendisi bu yaklaşımların doyurucu nitelikte olmadığını, bunların içinde müteşâbihattan olduğu görüşünün daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Mukatta‘a harflerinin Kur’ân’a has bir durum olduğunu ve Ehl-i Beyt imamlarının rivayetlerini zikretmektedir. Sureler veya âyetler arasında özel bir bağın olduğunu ifade ettikten sonra bu harflerin ortak özellikleri üzerinde durmaktadır. Her kitabın bir özü olduğunu ve mukatta‘a harflerinin de Kur’ân’ın özünü teşkil ettiğini bildirmektedir. Bunun yanında ebce hesabı çerçevesinde bu harflerin yorumlanmasının doğru olmadığını savunmaktadır. İmam Cafer’in yorumunu, İbn Abbas kanalıyla gelen rivayetleri ve genel bağlamda Allah’ın isimleriyle ilgili görüşleri dikkate alarak esmâü’l-hüsna perspektifinde değerlendirmekte ve harflerin Allah’ın isimlerine rumuz olduğunu dile getirmektedir.⁵⁵

3.6. Mücmel-Mübeyyen

Lügatte “açıklanmaya muhtaç, müphem, kapalı, belirsiz lafız” anlamlarına gelen *mücmel*⁵⁶, istilahta; “anlamı net olmayan, Şârî’nin açıklamasına ihtiyaç duyulan, anlaşılması zor söz/âyet” olarak geçmektedir.⁵⁷ *Mübeyyen* ise “beyan edilmiş, açıklanmış” manalarına gelmektedir.⁵⁸ Zerkeşî mücmelliğin bazı şartları olduğunu ifade etmekte ve mücmelliği belli âyetler ışığında açıklamaktadır: “Kelimenin müşterek olması,⁵⁹ lafzın garip bir ifade olması,⁶⁰ zamirin merciinin tayin edilmesindeki ihtilaf,⁶¹ takdim veya te’hirden dolayı olma ihtimali,⁶² tebyini muttasıl veya munfasıl olması,⁶³ sünnet ile mücmelliğin ortadan kalkmasıdır.⁶⁴ Ayrıca mücmel âyetlerin Kur’ân’da varlığını kabul etmeyen müfessirler de vardır.⁶⁵ Tabersî, “i‘rabla mücmel olmayan bir âyetin manasının anlaşılabilirliğini, mücmelin ise Hz. Peygamber’in beyanına muhtaç olduğunu (...) müşterek lafızlarda ise Hz. Peygamber’in yahut masum imamın kavli”ne veya icma şartıyla müfessirlere müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/216-220; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 135; Subhi es-Salih, *Kur’ân İlimleri*, trc. Said Şimşek (İstanbul: Hikmetevi, 2005), 176, 240, 241, 289, 296; Türkmen, *Kur’ân İlimleri*, 170-178.

⁵⁴ Turabî, Murtaza, *Ehl-i Beytin Dilinden Kur’ân-ı Kerim*, trc. Cafer Bendiderya, ed. Akın Caba (İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2014), 1/72; Aslan Habibov, *İlk Dönem Şi‘î Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 208, 209;

⁵⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 18/5-16.

⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 202; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, 2/206.

⁵⁷ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (b.y: Heyetü’l-Misriyye ‘Âmmetü li’l-Kitâb, 1394/1974), 3/59; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971), 178.

⁵⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 179.

⁵⁹ et-Tekvîr, 81/17.

⁶⁰ el-Meâric, 70/19.

⁶¹ el-Fâtır, 35/10.

⁶² et-Tâhâ, 20/129.

⁶³ el-Bakara, 2/187.

⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/ 516, 517, 587-589; *el-İtkân*, 3/ 59-62; Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavud vd. (b.y: Müessesetü’r-Risale, 1421/2001), 13/489; Türkmen, *Kur’ân İlimleri*, 192, 196-200.

⁶⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 178-180.

Tabâtabâî mücmelliği, lafza delalet eden mananın açık bir şekilde ayırt edilmemiş olması olarak belirtmekte ve kast edilen anlam karşısında kişinin şaşırarak karşı karşıya kaldığını ifade etmektedir. Bu durumdan kurtulmanın çaresi, net bir şekilde açıklanması ya da mübeyyen lafızla ilişkilendirilmesidir. Boşama/talak konularını içeren el-Bakara 2/228. âyeti tefsir ederken kurû/قُرْوٰ kelimesinin; “aybaşı” ve “aybaşı halinden temizlenme” olarak iki manada kullanıldığı, ikinci anlama gelmesinin daha kuvvetli olduğunu ifade ederek ilgili kelimeyi mücmel olarak değerlendirmektedir.⁶⁶ Bir diğer örnek ise el-Bakara 2/187. âyette fecr vakti hakkında siyah ve beyaz iplikleri tefsir ederken; fecri kâzibin bir anlamının da “kurt kuyruğu” manasına geldiği, kurdun dimdik kuyruğuna benzeterek fecri kâzib ve fecri sâdik arasındaki farkı açıklamakta, belâgat konularından biri olan isti'âre ile ilişkilendirmektedir.⁶⁷

3.7. Muhkem-Müteşâbih

İsm-i mef'ul olan *muhkem*, *ihkam* kelimesinden türetilmiştir. “Sağlamlaştırılmış, sağlam kılınmış, yerli yerinde yapılmış” manalarına gelmektedir.⁶⁸ *Müteşâbih* ise “benzeyen, benzeşen, iki şeyin ayırt edilmesi kolay olmayacak şekilde birbirine benzemesi” anlamlarına gelmektedir.⁶⁹ İstilahta *muhkem*; açıklanmaya/tefsire gerek duyulmayan, herkes tarafından anlaşılan, *müteşâbih* ise; anlamı bilinmeyen veya kapalı olan, birden fazla anlama gelen, anlamada güçlük çekilen harf veya kelimelerdir.⁷⁰ Tabâtabâî nezdinde muhkem; belirgin bir şekilde bilmeyi mümkün kılan ifadeler, müteşâbih ise muhkemin tam zıddını oluşturmaktadır.⁷¹ Tabâtabâî'ye göre Kur'ân'ın bir kısmı muhkem bir kısmı müteşâbih;⁷² yine Kur'ân'ın tamamı muhkem⁷³ veya hepsi müteşâbihtir.⁷⁴ Âyetlerin tamamının muhkemliğinin ifade edilmesini;⁷⁵ fesahat, belâgat ve nazım estetiği ile kusursuz oluşunun kast edildiği, hepsinin müteşâbih⁷⁶ olduğunun zikredilmesinin; siyak-sibak bakımından estetik-doğruluk-benzerlik çerçevesinde âyetlerin birbirine bağlılığını ortaya koyduğunu zikretmektedirler. Şi'a /İmâmiyye ekolünde Ayyâşî, âyetlerde muhkem-müteşâbih konularının olduğunu; muhkemi inanılıp hüküm çıkarılan, müteşâbihi ise yine inanılıp amel edilmeyen şeklinde tasnif etmekte ve Ehl-i Sünnete yakın yaklaşımlar sergilemektedir.⁷⁷ Kummî de konuyu Ayyâşî'ye yakın değerlendirmekte, ek olarak müteşâbihi “manası muhtelif ve lafzı bir olan kelime” şeklinde tanımlamakta, müteşâbih âyetlerin yalnız imamlar kanalıyla te'vil edilebileceğini savunmaktadır.⁷⁸ Şi'a/İmâmiyye'nin âyetlere genel bağlamda yaklaşımı ilk dönemden bu zamana kadar; manayı verirken mutlaka zâhir-bâtın merkezinde bir alaka kurarak ele almayı tercih etmeleridir. Kur'ân'ın muhkem ve müteşâbihliğine inanmanın vacip olması gibi zahirine iman etme nasıl vacipse bâtni yönüne inanmanın da vacip olduğunu, böylece yalnızca Ehl-i Beyt kanalıyla rivayet edilen anlamın kabul edilebileceğini savunmaktadırlar.⁷⁹ Tabâtabâî'nin Âl-i İmrân 3/7. âyet çerçevesinde İbn Abbas, Mücâhid, Şâfîî, İmam-ı Ahmed, İbn

⁶⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/215-236; 17/23.

⁶⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/49.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, 12/140-145.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, 13/ 503-505.

⁷⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/10-15; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/68-70.

⁷¹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/41.

⁷² Âli İmrân, 3/7.

⁷³ Hûd, 11/1.

⁷⁴ ez-Zümer, 39/23.

⁷⁵ Hûd, 11/1.

⁷⁶ ez-Zümer, 39/23.

⁷⁷ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-'Ayyâşî es-Sülemî es-Semerkandî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî* (Beyrut: b.y., 1991), 1/185-187.

⁷⁸ Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: b.y., h. 1404), 1/5; Habibov, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, 219-221.

⁷⁹ Geniş bilgi için bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/376-460.

Teymiyye, Es‘am kanalıyla nakledilen rivayetlere itirazda bulunması dikkat çekicidir. Muhkemlerin hüküm âyetleri, hüküm içerenlerin dışındaki âyetlerin ise müteşâbihler olduğunu ifade eden Mücâhid ve diğerlerine dayandırılan görüşü tenkit etmektedir. Bunun yanında Râgıb el-İsfahânî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermekte, katıldığı veya itiraz ettiği hususlardan bahsetmektedir.⁸⁰ Onun nezdinde Cebriyye gibi sapkın mezhepler müteşâbih âyetleri hevâ ve heveslerine göre te'vil etmektedirler ve Tabâtabâî bu konu hakkındaki yaklaşımlarından dolayı yakınmaktadır. Serdedilen delilleri aklî-naklî, siyak-sibak çerçevesinde ele almaktadır. Müteşâbih âyetler Kur'ân'ın diğer âyetleri sayesinde muhkem âyetlere dönmektedir. Ona göre tüm âyetlerin te'vili mümkündür. Böylece muhkem-müteşâbih âyetler te'vil edilebilir.⁸¹ Muhkem ve müteşâbihi dinî hükümlerde aklî istidlal yolunu benimseyen Şi'a/İmâmiyye ekolüne mensup usûliyye ulemâsının görüşleri çerçevesinde ele alır.⁸²

3.8. Kıssası'l-Kur'ân

Lügatte “kıssa”, kasasa/قصص kelimesinden türetilmiş ve “anlatılagelen hikâye, haber” anlamlarına gelmektedir.⁸³ Ancak kıssa kelimesi için “hikaye” kelimesinin kullanılması doğru değildir. Çünkü hikaye, yaşanmış ya da yaşanması muhtemel şeyleri konu edinmektedir. Kıssa ise kesinlikle yaşanmış olaylar için kullanılır.⁸⁴

Kur'ân'da bu kökten türeyen otuz kelime kullanılmıştır.⁸⁵ Konu anlatımlarında kullanılan metotlardan biri de Kur'ân kıssalarıdır. Tabâtabâî, “kasas” kelimesi çerçevesinde *Müfredât*'tan iktibas yaparak Kur'ân'da geçen kıssalardan biri olan Hz. Yusuf'un kıssasını ele alırken, bu kıssanın kullukta tevhidî temellendirdiğini belirtmekte, bunu en güzel kıssa olarak ifade etmektedir.⁸⁶ Müfessirin değerlendirmelerinde kıssaların iki temel boyutu ortaya çıkmaktadır: Birincisi; insanları iman-ahiret bağlamında faydalı eylemlere yöneltmek, iyileri ahirette mükâfatla müjdelemek ve kıssalardan ibret almalarını sağlamaktır. İkincisi ise; peygamberler hakkındaki kıssaların, Hz. Peygamber'e sabrı, kararlılığı ve tahammülü öğretmesidir. Bunun dışında ibretlik hadiselerle dikkat çekildiğini, kıssaların uydurma masallar olmadığını zikretmektedir.⁸⁷ Tabâtabâî'nin bu konu hakkındaki kanaatlerini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde kıssaların amacı, zikredilen olaylar üzerinde tefekkür ederek bu bilinçle yaşamak, böylece yaratılış gayesinin bilincini canlı tutmak olduğunu söylemek mümkündür.

3.9. Fedâilü'l-Kur'ân

Lügatte *fedâil*/فضائل, “faziletli” anlamına gelmekte ve noksanın zıttı olarak ifade edilmektedir.⁸⁸ Fedâilü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın üstünlüklerini konu edinmektedir.⁸⁹ Şi'a/İmâmiyye ekolüne göre fedâilü'l-Kur'ân hakkında ilk eser neşreden Ubey b. Kâ'b'tır. Şi'a tefsir kaynaklarında bu konu hakkında serdedilen rivayetler, Ehl-i Beyt imamları kanalıyla rivayet

⁸⁰ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/45.

⁸¹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/38-46

⁸² Yaşla, *İbn Aşûr ve Tabâtabâî Tefsirleri*, 131.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7/388.

⁸⁴ Bu konuda bk. Mustafa Kara, “Kur'ân Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 57-73.

⁸⁵ Türkmen, *Kur'ân İlimleri*, 180; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 683.

⁸⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudi (Beyrut/Dımeşk: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şâmiye, h. 1412), 671-673.

⁸⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/59, 209.

⁸⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/43; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/524.

⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 197-200.

edilmiştir.⁹⁰ Tabâtabâî ise Kur'an ve surelerin faziletleri çerçevesinde ilgili hadisler ışığında görüşlerini zikretmektedir. Müfessirin fedâilü'l-Kur'an ile ilgili Şi'a ekolüne ait tefsir ve hadis kaynaklarından faydalandığı gibi Sünnî ekole ait Kütüb-i Sitte'den de istifa ettiği görülmüştür.⁹¹ Örneğin Bakara 2/255. âyeti açıklarken *Tefsîrû'l-'Ayyâşî*'den iktibas yaparak imam Cafer nakliyle bu âyet hakkında serdedilen hadis çerçevesinde en faziletli âyetin âyetü'l-kürsî olduğunu ifade etmektedir.⁹² İlgili hadisi, Abdullah b. Senan aracılığıyla imam Cafer'in rivayeti çerçevesinde değerlendirmekte, ayrıca bu hadisin ve buna benzer âyetü'l-kürsî hakkındaki rivayetlerin, Ehl-i Sünnet kaynaklarında da geçtiğini vurgulamaktadır. Rivayetlerin genellikle Ehl-i Beyt imamlarına dayandığını ifade eder.⁹³

3.10. Garîbü'l-Kur'an

Lügatte *garîb*/غريب; “bilinmeyen, kapalı ve acayip” gibi manalara gelmektedir.⁹⁴ İstilahta ise anlaşılması güç olan kelimelere denilmektedir. Hattâbî'ye göre garîb, “kavranması zor ve mestûr kelimedir.” Kelamda garîb, iki açıdan değerlendirilmektedir. Birincisi; idrakten uzak ve anlamı kapalı, ikincisi ise; Arap kabilelerinin kullandığı şâz olan kelimelerin bir beldeye uzak oluşudur. Tefsir literatüründe Kur'an'da Arapça'nın dışında bazı kelimelerin bulunup bulunmadığı hakkında ihtilaflar vardır. Bu konuları inceleyen ilme ise garîbü'l-Kur'an denilmektedir.⁹⁵ Şi'a/İmâmîyye ekolü Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunduğunu kabul etmektedir. Örneğin Kummî ve Ayyâşî gibi müfessirler tefsirlerinde bunları zikretmektedirler. Kummî, Ebû Abdillâh kanalıyla, el-Furkân 25/39. âyette geçen كَرَّسَ kelimesinin Nebat dilinde “kırmak” manasına geldiğini ifade etmektedir.⁹⁶ Tabâtabâî ise el-En'am 6/78. âyetin tefsirinde toplumsal bir etkileşim olarak dillerin ve kelimelerin farklı toplumlar arasında geçiş sağlamasının doğal bir şey olduğunu vurgulamaktadır. Mısırlılar'ın Kıptîce, Keldanlılar'ın ve Asurlular'ın ise Süryanice dilini kullandıklarını zikrederek kendi aralarında kelime alışverişine sebebiyet verdiğini bildirmektedir. Bundan dolayı “kıstâs” gibi sonradan Arapça'ya dâhil olan kelimelerin Kur'an'da da bulunduğunu ifade etmektedir.⁹⁷ Tabâtabâî'nin bu yaklaşımıyla konuyu toplumsal ve kültürel etkileşimleri dikkate alarak değerlendirdiği görülmektedir.

3.11. Mübhemâtü'l-Kur'an

Lügatte *mübhem*; gizli, kapalı, mahiyeti bildirilmeyen, muğlak” anlamlarına gelmektedir.⁹⁸ Kur'an'da sarîh şekilde isimleri ifade edilmemesine rağmen zamirle veya ism-i mevsulle işaret edilen müphem durumlar görülmektedir. Bunları tespit etmek elbette güçtür. Suyûtî ile Kâtîp Çelebi mübhemât ilminin kaynağının nakil olduğunu, aklen anlamının imkân dâhilinde olmadığını belirtmektedirler. Bazı tefsirciler ise bu ilmin oldukça istismar edilen konulardan biri olduğunu söylemektedirler.⁹⁹ Şi'a ekolünde Kur'an'daki müphem durumlar kendi

⁹⁰ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: b.y., 1964), 37; Habibov, *İlk Şiî Tefsir Anlayışı*, 231-233.

⁹¹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/18; Türkmen, *Kur'an İlimleri*, 204.

⁹² Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/332.

⁹³ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/341-346.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/637-639.

⁹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 147-149.

⁹⁶ Kummî, *Tefsîrû'l-Kummî*, 2/114; Çelik, *Şi'a'da Kur'an Tarihi*, 343.

⁹⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 7/188; Muhammed Fethali Hanî Ali Rıza Fasihizade, *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*, çev. Nurcan Altun (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 1/22; Ali Naki Fakihî Mehdi Ebu Ca'ferî, *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*, çev. Nurcan Altun (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 2/371.

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/57; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/62.

⁹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 182-183.

akideleri çerçevesinde imamet-velayet¹⁰⁰ gibi konular minvalinde şekillenmektedir. İmâmiyye kolunda da buna yakın yaklaşımlar sergilendiği, akîdelerini müphem durumlarla destekledikleri, Kur'ân'ın te'vilinde bu yaklaşımlarını metot haline getirdikleri müşahede edilmektedir.¹⁰¹ Örneğin Ayyâşî el-Bakara 2/159. âyette geçen “lanet ediciler” olarak kastedilen kimselerin, imam Ali ile Fâtîmâ olduğu yorumunu yapmaktadır. Tabâtabâî'nin ise “lanet ediciler” ifadesi ile ilgili, tefsirinde kişi isimlerine yer vermediğine dikkat çekmekte ve müphem olan bu durum hakkında bir yorum yapmamaktadır.¹⁰² Bunun yanında Nisa 4/100. âyetteki hicret yolunda vefat eden kimse hakkında birçok rivayete değinmekte, konuyu teferruatlı bir biçimde ele almaktadır. Bu rivayetlerden bazılarının tutarlı olduğunu, bir kısmının ise tekrar ele alınması gerektiği değerlendirmesini yapmaktadır. Genel bağlamda şunu ifade edebiliriz ki Kur'ân'da geçen müphem ifadeler hakkında Tabâtabâî, rivayetleri tutarlı bir süzgeçten geçirerek ilmî, fikrî ve felsefî bir bakış açısıyla ele almaktadır.

3.12. Müşkilü'l-Kur'ân

Lügatte *müşkil*/مشكل kelimesi; “karişik, bulanık, karmaşık, sorunlu”,¹⁰³ ıstılahta ise; “âyetler arasında mevcut olduğu zannedilen ihtilaf ve çelişki” olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁴ ‘Ulûmü'l-Kur'ân'ın bu konuyu araştıran dalına müşkilü'l-Kur'ân adı verilmektedir. “*Onlar Kur'ân'ı iyice düşünmüyorlar mı? O, Allah'tan başkası katından (gönderilmiş) olsaydı, elbette onda birçok çelişki bulurlardı.*”¹⁰⁵ âyetini delil gösteren müfessirler, her ne kadar belli âyetlerde ihtilafı gibi gözükür durumlar olsa da bunun Kur'ân âyetleri arasında çelişki olduğu anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedirler. Ayrıca ilimden yoksun kimselerin müşkil olarak gördüğü yerleri daha iyi anlamaları için izah edilmesi gerektiği hassasiyetiyle müşkillerin giderilmesini uygun bulmaktadırlar. Müşkilü'l-Kur'ân'ı İbn Abbas'ın ilk olarak mevzu bahsettiği ifade edilse de ilk eseri yazanın Ebû Ali Muhammed b. Müstenir b. Ahmed el-Kutrub (ö. 206/821) olduğu zikredilmektedir.¹⁰⁶ Şi'a tefsir geleneğinde müşkil, “manasının çoğu kişi tarafından bilinmeyen ifadeler” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁷ Tabâtabâî en-Nisâ, 4/82. âyeti delil getirerek, bazı âyetlerde çelişki gibi gözükür durumların aslında öyle olmadığını söylemektedir. Üzerinde tefekkür edildiğinde ve bazı araştırmalar yapıldığında, âyetleri anlayacak duruma gelindiğinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını, müşkil gibi gözükür halin anlaşılır hale gelebileceğini zikretmektedir. Çünkü âyetler arasında muhkemliğin eşit, uyumun müsâvi olduğunu ve âyetlerin birbirini tamamladığını savunmaktadır.¹⁰⁸

3.13. Aksâmü'l-Kur'ân

Tefsir usûlünde problem olarak görülen konulardan biri de Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde kullanılan ve on yedi suresinin başında bulunan yemin sözcükleridir. Kâsem/قسم kelimesinin çoğulu olan *aksâm*/اقسام lügatte “yeminler” anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Allah Teâlâ'nın; Kur'ân'da kendi ismiyle, tevhide, vaad ve vaîde, Kur'ân'ın ve Peygamberlerin hak olduğuna (...) yemin

¹⁰⁰ İmamet-velayet hakkında bk. Ali Şeriati, *Ali Şiasî Safevî Şiasî* (Ankara: Fecr, 2009), 203.

¹⁰¹ Bk. Habibov, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, 234-241.

¹⁰² Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/385.

¹⁰³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 5/296; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/358.

¹⁰⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/450.

¹⁰⁵ en-Nisâ, 4/82.

¹⁰⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 175-177.

¹⁰⁷ Ali Ekber Babâî, *Tefsir Ekolleri*, çev. Kenan Çamurcu (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 2/272.

¹⁰⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5/19.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 7/363.

ettiği görülmektedir.¹¹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), aksâmü'l-Kur'ân'daki amacın insanları ilahî emirlere yönelmelerini sağlamak ve bu emirleri tasdik etmelerini kolaylaştırmak olduğunu zikretmektedir.¹¹¹ Tabâtabâî ise yemin âyetlerini ilgili âyette geçen konular bağlamında değerlendirmektedir. Müfessir, yeminlerin amacının, bazen inkâr edenlerin sözlerini reddetmek¹¹² veya ilahî hakikatleri kuvvetlendirmek, ifade edilen bir durumu etkili bir üslupla ortaya koymak ya da üzerine yemin edilen varlıklara dikkat çekilerek önemini vurgulamak için kullanıldığını zikretmektedir.¹¹³

3.14. Emsâlü'l-Kur'ân

Emsâl/الأمثال, lügatte *meselin* çoğuludur. “Benzer, nazîr, delil, halk tarafından kabul edilmiş sözler” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁴ İrad edilerek söylenmesine darb-ı mesel denmekte,¹¹⁵ Türkçe karşılığı ise “atasözleri” olarak ifade edilmektedir.¹¹⁶ İstılahta, toplumsal alanda kabul edilmiş, benzetmeye dayandırılan, muhtevalı, hikmet ve kinaye esaslı veciz sözler olarak kabul edilmektedir.¹¹⁷ Kur'ân'da geçen misaller genellikle muhatabına ahlakî olarak bir sonuç çıkarmak için ibret, tenbih ve teşvik kazandırmakta; tahkir, zem, medih, yüceltme, sevap-ikab gibi durumlar üzerinde kurgulandığı zikredilmektedir.¹¹⁸ İlk dönem Şii müfessirler *emsâlü'l-Kur'ân* konularına ayrı bir ilgi gösterdikleri bazen mezhepsel bir yaklaşım sergilemeseler¹¹⁹ de genellikle itikadî durumlarına göre yorumladıkları ifade edilmektedir.¹²⁰ Tabâtabâî, *mesel/المثل* kelimesinin *misal* olarak da telaffuz edilebileceğini belirtmektedir.¹²¹ Müfessir, *emsâlü'l-Kur'ân*'ın bir anlatım metodu olarak kullanılmasının nedenini; hakikati ifşa etmesi, istenileni alenileştirmesi, açığa çıkarması, kolay bir şekilde anlaşılması, benzetme, temsil, isti'âre yoluyla somutlaştırılarak anlatılması, istenilen anlamın zorlanmadan zihinde canlanması gibi özellikleri olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Böyle anlatılan cümleyi/kıssayı, mesel olarak tanımlamakta ve el-Cum'a, 62/5. âyeti örnek vermektedir. Bu âyette Yüce Allah ilahî kitaba sahip oldukları halde onun hükümleri ile amel etmeyenleri kitap yüklü merkeplere benzetmektedir. Tabâtabâî, sıfat manasında kullanılmasına örnek ise şu âyeti zikretmektedir: “*Bir bak, seni nasıl nitelendirdiler.*”¹²² Tabâtabâî, Hz. Peygamber'e deli, büyücü, yalancı vb. sıfatlar yakıştırmaları hasebiyle *emsâl* kelimesinin sıfat/vasıf olarak ilk anlamı ile kullanıldığı görüşünde olduğunu ifade etmektedir.¹²³

¹¹⁰ Bk. el-Hicr, 15/92; Yâsîn, 36/2; es-Sâffat, 37/1; ez-Zâriyât, 51/23; et-Tur, 52/1; en-Necm, 53/1; el-Kıyâmet, 75/1; el-Murselât, 77/1; el-Burûc, 85/1; et-Târik, 86/1; el-Fecr, 89/1; eş-Şems, 91/1; el-Leyl, 92/1; ed-Duhâ, 93/1; el-Âdiyât, 100/1; el-Asr, 103/1.

¹¹¹ İbn Kayyim el-Cevzî, *et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân* (Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1427/2006), 7; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 164-167.

¹¹² Behruz Reflî, *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*, çev. Nurcan Altun (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 3/52.

¹¹³ Bk. Tabâtabâî, *el-Mizân*, 12/335; 17/63, 122; 20/278-279, 290, 310;

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/610.

¹¹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/488.

¹¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 170.

¹¹⁷ Ahmet Bulut, *Arap Dili ve Edebiyatında Emsal* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1984), 92.

¹¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/487.

¹¹⁹ Bk. Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/64.

¹²⁰ Habibov, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, 229-231; bk. Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/236.

¹²¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/161-162.

¹²² el-Furkân, 25/9: أَنْظُرْ كَيْفَ صَرَّبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَصَلُّوا فَلَا يَسْتَنْطِعُونَ سَبِيحًا

¹²³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/161.

3.15. Münâsebâtü'l-Kur'ân

Münâsebâtü'l-Kur'ân, “âyet veya sureler arasındaki bağlantı, ilişki, ayetler arasındaki tertip, münasebet” manalarına gelmektedir. Başka bir tabirle âyetler-sureler arasındaki mana ilişkisini araştıran ve gün geçtikçe bir literatür haline gelen bir ilim dalıdır. Sünnî gelenekte Fahreddin er-Râzî gibi münâsebâtü'l-Kur'ân konularına ilgi duyan ve ön plana çıkan âlimler, âyetler arasındaki münasebetin, anlam ilişkisi oluşturduğunu ifade etmektedirler. “Bu ilişki, umum-husus, aklî-hissî-hayalî gibi birbirinden ayrılmayan, sebep-sonuç, benzer-zıt gibi şeyler üzerine düzenlenmesi gibi durumlardır.”¹²⁴ Şîî gelenekte ise Tabersî gibi birkaç kişinin dışında münâsebâtü'l-Kur'ân'la ilgilenen pek olmadığı, son dönemde geniş perspektifte Hâdî Mârifet'in konuyu ele aldığı ifade edilmektedir.¹²⁵ Tabâtabâî ise sureler arasında bazı ilişkiler olduğunu dile getirmekte ve ilgili âyet veya hadisler arasındaki münasebetleri değerlendirmektedir. İnşirâh ve Duhâ sureleri arasında münasebet kurması ve iki sure arasında kuvvetli bir bağ olduğunu ifade etmesi, Ehl-i Beyt imamlarının görüşlerinde ilgili surelerin aslında tek sure olduğunu zikretmesi buna örnek gösterilebilir. Tefsirinde yer yer âyetler veya sureler arasında, âyetlerin öncesi veya sonrasıyla ya da âyette geçen kelimeyi analiz ederken farklı lafızlarla anlam ilişkisi kurmaktadır.¹²⁶

3.16. İsrâiliyyât

İsrâiliyyât, “Yahudilik, Hıristiyanlık veya başka inançlara mensup kültürlerden tefsir ilmine dâhil edilen olumlu veya olumsuz rivayetlerdir.”¹²⁷ Şî'a tefsir geleneğinde imamlara nispet edilerek bazı isrâiliyyât konularına yer verildiği ifade edilmektedir. Hz. Yusuf'un zinaya yeltenmesi, Hz. Dâvud'un, Uryâ'nın eşini yıkanırken görmesi ve âşık olması gibi rivayetlerin Ehl-i Beyt imamlarına isnad edilmesi örnek olarak gösterilebilir.¹²⁸ Tabâtabâî ise isrâiliyyât gibi sonradan dâhil edilen konuları, Kur'ân'ın aslına zarar verici ve asıl amaçtan uzaklaştırıcı olarak değerlendirmenin yanında, tamamen reddetmenin ve sorgulamadan doğrudan almanın yanlış olduğunu, rivayet edilen isrâiliyyât konularında ihtiyatlı olunması gerektiğini savunmaktadır.¹²⁹

3.17. Zâhir-Bâtın

Zâhir, “açıkça anlaşılan, âşikar” anlamlarına gelmektedir. *Bâtın* ise, “gizli, sırta vâkif olma” manalarında kullanılmaktadır.¹³⁰ İslam literatüründe bilginin, zâhir ve bâtın olarak iki çeşidi olduğu genel bağlamda kabul edilmektedir. Zâhir ve bâtın ilk defa Şîilerin kullanmış olduğu ifade edilmektedir. Zamanla sistemleşen ve gelenek haline gelen bu anlayış benimsenmiş, böylece bâtınî rivayetler onların nezdinde ayrı bir yer işgal etmiştir. Bâtın ilminin tezahür etmesi, sistemleşmesi ve etkin hale gelmesi, müteahhir sonrası kendini göstermiş, başta Gazâlî olmak üzere Râzî, Âmidî gibi âlimler hem zâhirî hem de bâtınî bilgiyi benimsemişlerdir.¹³¹ Sünnî tefsir geleneğinde zâhir-bâtın mananın verilebilmesi için bazı şartlar ortaya konmaktadır.¹³² Şî'a/İmâmiyye ekolü, zâhir ve bâtın manaları kabul etmekte, hatta bâtın anlamın Kur'ân'da daha fazla olduğunu savunmaktadır. Kur'ân ilimlerinin tamamının, özellikle bâtınî yorumlamanın

¹²⁴ Türkmen, *Kur'ân İlimleri*, 211; geniş bilgi için bk. a.mlf. 211-223; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35.

¹²⁵ Çelik, *Şî'a'da Kur'ân Tarihi*, 345-347.

¹²⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 10/207-209; ayrıca bk. a.mlf., 20/403-408.

¹²⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1968), 62, 63; Yakup Bıykoğlu, “İsrâiliyyât Türü Haberlerin Bilgi Açısından Değeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23:1 (2018), 212-214.

¹²⁸ Bk. Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, 192-193.

¹²⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 12/106; a.mlf., 12/110-112.

¹³⁰ Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şî'a*, 94; ayrıca bk. Alevimehr, *Tefsir Metotları ve Ekolleri*, 16, 66.

¹³¹ Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/188-189.

¹³² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/13, 27; Mehmet Bağış, *Beydâvî Tefsiri'nin Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü Açısından Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 212.

peygamberin varisleri olan imamlar indinde olduğunu iddia etmektedir.¹³³ Bunun yanında onlar, bâtinî tefsirin zâhire aykırı olmaması gerektiğini,¹³⁴ Kur'ân'ın zâhirine inanmasına rağmen bâtinîni inkâr edenlerin küfre girdiğini savunmaktadırlar. Zehebî (ö. 1398/1977) ise bu görüşleri eleştirmektedir.¹³⁵ Tabâtabâî Fâtiha suresinin tefsirinde “sırât-ı müstakîm” lafzını açıklarken *Tefsîru'l-'Ayyâşî*'den iktibasla imam Muhammed Bâkır'ın; “âyetin zâhiri, vahyedilen orijinal metnidir; bâtinî ise bu metnin te'vilidir. Bu te'villerin bir kısmı gerçekleşmiştir, bir kısmı da henüz gerçekleşmemiştir” sözünü teyit etmektedir. Ona göre Kur'ân âyetleri herhangi bir zamana, duruma ait değil aksine tüm zamanlarda geçerliliğini sürdüren evrensel nitelikte ilahî bir mesajdır. O her âyetin zâhirî ve bâtinî boyutu olduğunu, bu düşünceyi destekler nitelikte birçok rivayetin bulunduğunu, bu yaklaşımı Ehl-i Beyt imamlarının da kabul ettiğini ifade etmektedir.¹³⁶ Örneğin Tabersî'den iktibasla Rahmân suresini tefsir ederken âyetlerde ifade edilen “iki deniz”¹³⁷ lafzını Hz. Ali ile Hz. Fâtımâ'ya, “berzah”¹³⁸ lafzını Hz. Peygamber'e, “inci ve mercan”¹³⁹ lafızlarını Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e te'vil etmekte, buna benzer rivayetlerin Sünnî eserlerde de kaydedildiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁰ Sonuç itibarıyla Tabâtabâî, bâtinî olarak kast edilenin te'vil olduğunu savunmakta fakat esas itibarıyla öncelik makamını zâhire vermekte, zâhirî mananın hüccet makamını muhafaza etmek için bâtinî yaklaşımın sergilendiğini belirtmektedir.

Sonuç

“Şi'a Tefsir Geleneğinin 'Ulûmü'l-Kur'ân'a Bakışı: Tabâtabâî Örneği” konusunun işlendiği bu makalede şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tabâtabâî, 'ulûmü'l-Kur'ân konularını açıklarken genellikle âyeti âyetle te'vil etme yöntemini kullanmaktadır.
- O, bazı hadis rivayetlerinin güvenilirlik açısından problem teşkil ettiğini, hadis usulü çerçevesinde senet ve metin tenkidi yapmaktan ziyade mütevâtir dışında olanların Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini savunmaktadır.
- Tabâtabâî, âyeti rivayetlere mahkûm etmekten ziyade rivayetin âyet kanalıyla teyit edilmesi gerektiğini ön plana çıkarmaktadır. O, birbiriyle çelişen rivayetlerin kafa karışıklığına sebep olduğunu söylemektedir. Ona göre rivayetlerin farklı şekillerde yorumlanmasının temel sebebi, mezhep/meşrep farklılıklarıdır.
- Tabâtabâî, rivayet sayılarının artmasıyla bu rivayetlere güvenilirliğin azaldığını savunmaktadır. Bu kapsamda o, Sünnî rivayetlerin çok fazla, Şiî rivayetlerin ise çok az olduğunu ifade etmektedir.
- Tabâtabâî, konuları Ehl-i Beyt kanalıyla gelen rivayetlerle desteklemektedir. Bu özelliği, Şi'a/İmamiyye tefsir ekolünün âyetlere yaklaşım tarzıyla örtüşmektedir. Bunun yanında bazı 'ulûmü'l-Kur'ân konularında mensubu olduğu ekolü eleştirmekte, Sünnî geleneğin rivayet ve görüşlerine yer vermektedir.
- Tabâtabâî, konularla ilgili âyetleri değerlendirirken yer yer felsefî yaklaşımlar da ortaya koymaktadır.
- Tabâtabâî, İslâmî ilimler ve pozitif bilimler perspektifinde konuları ele almaktadır.
- Tabâtabâî'nin 'ulûmü'l-Kur'ân'a yaklaşımında koyu bir mezhep taassubu görülmemektedir. Çünkü o, mensubu olduğu ekolün görüşlerinin yanı sıra başta Sünnî ekol olmak üzere farklı mezhep ve düşüncelerden de istifade etmektedir.

¹³³ Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şi'a*, 181, 182; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/379.

¹³⁴ Alevimehr, *Tefsir Metotları ve Ekolleri*, 16, 31, 207.

¹³⁵ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, neşr. Muhammed Baltacı (Kâhire: Meketebü Vehbe, ts.) 2/29.

¹³⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/44.

¹³⁷ er-Rahmân, 55/19.

¹³⁸ er-Rahmân, 55/20.

¹³⁹ er-Rahmân, 55/22.

¹⁴⁰ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 19/107.

Kaynakça/Bibliography

- ‘Ayyâşî, Ebü’n-Nadr Muhammed b. Mes‘ûd b. Muhammed el-‘Ayyâşî es-Sülemî es-Semerkandî. *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*. Beyrut: b.y., 1991.
- Ahmed b. Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsne*. thk. Şuayb Arnavud vd. b.y: Müessesetü’r-Risale, 1421/2001.
- Alevimehr, Hüseyin. *Tefsir Metotları ve Ekolleri*. çev. Erdal Tuncay. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Atay, Hüseyin. *Ehl-i Sünnet ve Şîa*. Ankara: AÜİF Yayınları, ts.
- Babaî, Ali Ekber. *Tefsir Ekolleri*. çev. Kenan Çamurcu. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Bağış, Mehmet. *Beydâvî Tefsiri’nin Ulûmu’l-Kur’ân ve Tefsir Usûlü Açısından Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Bağış, Mehmet. Tefsir Usûlü ve “‘Ulûmu’l-Kur’ân İlişkisi (Kapsam ve Sınırlılıklar)”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/2, (Sonbahar, 2020), 545-571.
- Bıykoğlu, Yakup. “İsrâiliyyât Türü Haberlerin Bilgi Açısından Değeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (Haziran 2018), 209-247.
- Bulut, Ahmet. *Arap Dili ve Edebiyatında Emsal*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1984.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Cevzî, İbn Kayyım. *et-Tıbyân fî Aksâmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1427/2006.
- Çelik, Ersin. *Şiâ’da Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri -Muhammed Hâdi Ma‘rifet Örneği-*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ebu Ca’ferî, Ali Naki Fakihi Mehdi. *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*, çev. Nurcan Altun. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Erkoç, Hatice. “Tabâtabâî’nin Kur’ân Anlayışı”, *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3/2 (Eylül 2020), 1-12. <http://www.turkishsocialscience.com/tr/download/article-file/1365272>
- Erkoç, Hatice. *Tabâtabâî’nin Kur’ân’ı Tefsir Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Fasihizade, Muhammed Fethali Hanî Ali Rıza. *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*. çev. Nurcan Altun. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Halil b. Ahmed, Ebü ‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. et-Temîm. *Kitâbü’l-‘Ayn*. 8 cild. thk. Mehdi Mahzuni. b.y.: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 cild. Beyrut: Dâru’s-Sâdır, h. 1414.
- İbn Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: b.y., 1964.
- Kara, Mustafa, “Kur’ân Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2018), 57-73.

- Kattân, Mennâ' Halil. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. trc. Arif Erkan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Kummî, Ali b. İbrahim b. Hâşim, *Tefsîru'l-Kummî*. Kum: b.y., h. 1404.
- Mârifet, Muhammed Hâdî. *et-Temhîd fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Kum: Matba'atü Settâr, 1432/2011.
- Mesudî, Abdulhadi. *Hadisi Anlama Metodolojisi*. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Muharremî, Gulam Hasan. *Tarih Boyunca Şiilik*. çev. Hakan Karaca. b.y.: Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı, 2010.
- Musevî, Allâme Seyyid Abdulhüseyn Şerefüddin. *el-Müracaat*. çev. Seccad Karakuş. İstanbul: el-Kevser Yayınları, 2015.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. "Allame Tabâtabâî'nin Kısaca Hayatı", *el-Mîzân fî Tefsîrîl-Kur'ân*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kevser yayıncılık, 2017.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Râgıb İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Beyrut/ Dimeşk: Dâru'l-Kalem - Dâru'ş-Şâmiye, h. 1412.
- Reflî, Behruz. *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*. çev. Nurcan Altun. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Salih, Subhi. *Kur'ân İlimleri*. trc. Said Şimşek. İstanbul: Hikmetevi, 2005.
- Seyyâr, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Kırâ'at / et-Tenzîl ve't-Tahrîf*. thk. Etan Kohlberg – Muhammed Ali Emir Muâzî. b.y.: Dâru Berîl li'n-Neşr, 2009.
- Subhanî, Cafer. *Ana Hatlarıyla Ceferîlik*. çev. Cafer Bendiderya. İstanbul: Kevser Yayınları, 2009.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb Arnavûd. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-Risâle 1429/2008.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 3 cild. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. b.y: Hey'etü'l-Mısriyye 'Âmmetü li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şeriatî, Ali. *Ali Şiası Safevi Şiası*. Ankara: Fecr, 2009.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 20 cild. Beyrut: Müessesetü'l-'Âlemî, 1427/2006.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 20 cild. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1417/1997.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *eş-Şemsü's-Sâti'a*, nşr. Muhammed el-Hüseyin el-Hüseyinî et-Tihriânî, çev. Seyyid Abbas Nureddin - Abdürrahim Mübarek. b.y.: Dâru'l-Mehaccetü'l-Beydâ, ts.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *eş-Şi'atü fî'l-İslâm*. Beyrut: Beytü'l-Kâtib li't-Tebâ'ati ve'n-Neşr, 1999.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *Hayatü Mâ Ba'de'l-Mevt*. thk. Seyyid Ali el-Kasir. Irak: Kerbelâ el-Mukaddese, 1429/2008.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *İslam Sosyolojisi*. çev. Hasan Kanaatli. İstanbul: Kevser, 2008.

- Tabâtabâî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin. *Söyleşiler*. çev. İsmail Bendiderya. İnsan: İstanbul, 2012.
- Tabâtabâî, Allâme. *Kur'ân Der İslam / İslâm'da Kur'ân*. trc. Ahmet Erdiç. İstanbul: Bir Yayınları, 1988.
- Turâbî, Murtaza. *Ehl-i Beytin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm*. çev. Cafer Bendiderya. İstanbul: Kevser Yayınları, 2014.
- Türkmen, Enver. *Fî Zilâli'l-Kur'ân ve el-Mizân Adlı Tefsirlerin Kur'ân İlimleri Açısından Mukayesesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmi", *TDV. İslam Ansiklopedisi*. 44 cild. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5/188-189.
- Yayla, Mansur. *İbn Aşûr ve Tabâtabâî Tefsirlerinin Bazı Tefsir Problemleri Açısından Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî. *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 cild. b.y.: Dâru'l-Hidâye - Dâru'l-İhyâü't-Turâs, 1385-1422/1965-2001.
- Zehebî, Muhammed es-Seyyîd Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. 3 cild. neşr. Muhammed Baltacı. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hadîs 1427/2006.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed İbrahim Fadl. Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1376/1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdü'l-'Azîm. *Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 cild. b.y.: y.y., ts.